

Uloga emocija u konstrukt "suvišnog" čovjeka u romanima „Janko Borislavić“ Ksavera Šandora Gjalskog i „Sjene ljubavi“ Janka Leskovara

Ivić, Laura

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:496792>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-12**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Sveučilišni preddiplomski studij Hrvatski jezik i književnost

Laura Ivić

Uloga emocija u konstrukt "suvišnog" čovjeka u romanima „Janko Borislavić“ Ksavera Šandora Gjalskog i „Sjene ljubavi“ Janka Leskovara

Završni rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Sveučilišni preddiplomski studij Hrvatski jezik i književnost

*Uloga emocija u konstruktu "suvišnog" čovjeka u romanima „Janko
Borislavić“ Ksavera Šandora Gjalskog i „Sjene ljubavi“ Janka
Leskovara*

Završni rad

Student/ica:

Laura Ivić

Mentor/ica:

dr. sc. Kornelija Kuvač-Levačić, red. prof.

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Laura Ivić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom *Uloga emocija u konstruktivnosti "suvišnog" čovjeka u romanima „Janko Borislavić“ Ksavera Šandora Gjalskog i „Sjene ljubavi“ Janka Leskovara* rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 5. listopada 2023.

SAŽETAK

Ovaj je rad zamišljen kao emocijološka analiza dvaju hrvatskih devetnaestostoljetnih romana: *Janko Borislavić* (1887.) Ksavera Šandora Gjalskoga i *Sjene ljubavi* (1898.) Janka Leskovara. Cilj je utvrditi na koji način emocije oblikuju konstrukt književnog lika. Protagonisti Janko Borislavić i Marcel Bušinski prikazani su kao reprezentativni uzorci romantičarskog konstrukta *suvišnog čovjeka*. Okosnicu rada čini proučavanje uloge primarnih emocija pri oblikovanju tekstualnog identiteta *suvišnog čovjeka*. Analiza se oslanja na kognitivno-kulturalni model koji su predstavili Oatley i Johnson-Laird. Ondje su emocije proučavane kao instinktivni odgovori na situacijske podražaje te rezultati kulturološkog nasljeđa. Emocije na kojima se gradi *suvišan čovjek* promatrane su neodvojiivo od romantičarskog svjetonazora. Primarne su emocije istraživane pomoću modela *MED ciklusa* koji povezuje misli, emocije i djelovanja glavnih likova. Svaka je primarna emocija istražena u zasebnom poglavlju na temelju odabranoga korpusa tekstova. Utvrđen je način na koji univerzalna emocija stvara osjećajne sklopove i složena emotivna stanja. Na koncu je protumačena povezanost između emocije i djelovanja radi boljeg razumijevanja bihevioralnih obrazaca *suvišnog čovjeka*.

Ključne riječi: *tip suvišnog čovjeka*, romantizam, književna emocijologija, primarne emocije, Ksaver Šandor Gjalski, *Janko Borislavić*, Janko Leskovar, *Sjene ljubavi*.

SUMMARY

„The role of emotions in the construction of the superfluous man in the novels *Janko Borislavić* by Ksaver Šandor Gjalski and *Sjene ljubavi* by Janko Leskovar“

This bachelor's thesis is based on the emotionological approach of two Croatian nineteenth-century novels: *Janko Borislavić* (1887.) by Ksaver Šandor Gjalski and *Sjene ljubavi* (1898.) by Janko Leskovar. The main goal is to determine how emotions shape the construct of a literary character. The protagonists Janko Borislavić and Marcel Bušinski are portrayed as representative patterns of the romantic construct of the *superfluous man*. The thesis outline is the study of the role of primary emotions in shaping the textual identity of a *superfluous man*. The analysis relies on a cognitive-cultural model presented by Oatley and Johnson-Laird. Emotions are studied as instinctive responses to situational stimuli and the results of cultural heritage. The emotions on which a *superfluous man* is built are viewed inseparably from the romanticism worldview. Primary emotions are explored using the model of the *MED cycle* that connects the thoughts, emotions, and actions of the main characters. Each primary emotion is explored in a separate chapter using a selected corpus of texts. It is determined how universal emotion creates sensory circuits and complex emotional states. On the thread, the connection between emotions and actions is interpreted for a better understanding of the *superflous man's* behavioral patterns.

Key words: *superflous man*, romanticism, literature emotionology, Ksaver Šandor Gjalski, *Janko Borislavić*, Janko Leskovar, *Sjene ljubavi*

Sadržaj

1.	Uvod.....	1
2.	Emocionološki pristup književnosti	3
3.	Tip <i>suvišnog</i> čovjeka u književnim tekstovima	9
3.1.	Romantičarski kontekst nastanka	9
3.2.	Romantičarsko kodiranje ljubavi.....	10
4.	Uloga emocija u konstrukt <i>suvišnog čovjeka</i> kod Janka Borislavića.....	14
4.1.	Ksaver Šandor Gjalski: <i>Janko Borislavić</i>	14
4.2.	TUGA.....	14
4.2. a)	Razočaranje i očaj	15
4.2. b)	Ravnodušnost.....	16
4.2. c)	Dosada	17
4.3.	GAĐENJE	18
4.3. a)	Gađenje prema društvu.....	18
4.3. b)	Gađenje prema nagonskoj naravi čovjeka	19
4.3. c)	Gađenje prema sebi	21
4.4.	LJUTNJA.....	23
4.4. a)	Ljutnja prema društvenim konvencijama	24
4.4. b)	Ljutnja prema sebi.....	25
4.5.	STRAH	26
4.5. a)	Neodlučnost	27
4.5. b)	Krivnja i sram	27
4.6.	Ljubav – od ushita do bijega.....	28
4.6. a)	Radost.....	28
4.6. b)	Ljutnja i gađenje	30
4.6. c)	Strah.....	31
4.6. d)	ČIN: bijeg	31
4.7.	Tablica emocionalnih odnosa kod Janka Borislavića (<i>MED ciklus</i>).....	33

5.	Uloga emocija u konstruktivnosti <i>suvišnog čovjeka</i> kod Marcela Bušinskog ...	34
5.1.	Janko Leskovar: <i>Sjene ljubavi</i>	34
5.2.	TUGA	34
5.2. a)	Nezadovoljstvo.....	35
5.2. b)	Usamljenost	35
5.2. c)	Pasivnost	36
5.2. d)	Dosada	36
5.3.	LJUTNJA.....	37
5.4.	GAĐENJE.....	37
5.4. a)	Prezir.....	37
5.4. b)	Sklop samoprezir-inferiornost	38
5.5.	STRAH	39
5.5. a)	Krivnja	39
5.5. b)	Sram.....	40
5.5. c)	Neodlučnost	41
5.6.	Ljubav – od ushita do bijega.....	42
5.6. a)	Radost.....	42
5.6. b)	Strah.....	43
5.6. c)	ČIN: bijeg	44
5.7.	Tablica emocionalnih odnosa kod Marcela Bušinskog (<i>MED ciklus</i>)	46
6.	Zaključak	47
7.	Literatura	50

1. Uvod

Mnoga su psihološka istraživanja dala izuzetno veliku važnost proučavanju čovjekovih emocija ukazujući na njihove pozitivne i negativne aspekte. Američki psiholog Paul Ekman s pravom konstatira da su „emocije srž našeg života jer čine da život bude pogodan za život“ (Ekman, 2011: 86). U posljednje vrijeme humanističke se znanosti i u Hrvatskoj okreću izučavanju emocija. Kao zanimljiv znanstveni fenomen pojavila se *književna emociologija*. Riječ je o suvremenoj i aktualnoj disciplini koja proučava tekstove kroz reprezentaciju emocija kao kulturnog fenomena i dijela književnog komunikacijskog kôda. Emocionološki pristup književnosti može osvijestiti utjecaj teksta na emocionalni doživljaj čitatelja i pomoći mu u razumijevaju vlastitih i tuđih iskazivanja emocija te razviti empatiju.

Ovaj se istraživački rad temelji na emocionološkom proučavanju književnih tekstova K. Š. Gjalskoga *Janko Borislavić* (1887.) i J. Leskovara *Sjene ljubavi* (1898.). Protagonisti romana predstavljani su kao reprezentativni uzorci romantičarskog konstrukta *suvišnog čovjeka*.

Cilj je rada prikazivanje uloge primarnih emocija (radosti, tuge, gađenja, iznenađenja, ljutnje i straha) u izgradnji tekstualnog identiteta *suvišnog čovjeka*. Odabran je pristup kulturno-kognitivnog modela psihologa Oatleya i Johnsona-Lairda koji emocije sagledava kao instinktivne odgovore na situacijske podražaje, ali i društveno uspostavljenu determinantu (cit. u: Oatley, Jenkins, 2006: 261). Emocije *suvišnog čovjeka* su neodvojive od romantičarskog svjetonazora i njegova karakterističnoga kodiranja ljubavi. Sagledavane su u kognitivnom *MED ciklusu* koji vjerno prikazuje snažan međusobni utjecaj emocija, misli i djelovanja književnog lika. Upravo su zato emocije prikazane kao motivacijska sila koja će uzrokovati određene ponašajne obrasce *suvišnog čovjeka*.

Proučavano je šest primarnih emocija prema modelu američkog psihologa Paula Ekmana iz 1992. godine koji iznosi u svojoj knjizi *Emotions revealed* (2003.). One svojim međudjelovanjem stvaraju složena emotivna stanja. U dijelu emocionološkog izučavanja svaka je primarna emocija podijeljena na srodne sekundarne emocije i posebne osjećajne sklopove¹ koji se iz njih razvijaju. Izuzetna važnost romantičarskog poimanja ljubavi za konstrukt

¹ U hrvatskom se standardnom jeziku pojmovi *emocija* i *osjećaj* nerijetko smatraju sinonimima, no važno je ukazati na njihovu temeljnu razliku. Proces nastanka emocije odvija se na nesvjesnoj razini. Podražaj za emocije nastaje prije nego o njima čovjek uspije razmisliti (Sardelić, 2022: 174). „Emocije su kratkotrajne, fizičke i instinktivne reakcije. Osjećaj je pak svjestan doživljaj emocije, proces u kojem mozak proživljava neku emociju i daje joj određeno značenje.“ (Sardelić, 2022: 174) Osjećaji su stalno prisutni konstrukti koji osiguravaju neposredan kontakt sa svijetom (Milivojević, 2010: 25). Pri oblikovanju osjećaja važno je u obzir uzeti individualne faktore poput osobnih iskustava, trauma, sjećanja ili snova (Sardelić, 2022: 174).

suvišnoga čovjeka prikazana je u poglavlju „Ljubav – od ushita do bijega“. Složena je emocija ljubavi argumentirana kao splet kontradiktornih stanja koja likove potiču na provođenje sličnih ponašanja. Razumijevanje je emocija *suvišnog čovjeka* neodvojivo od romantičarskog kodiranja ljubavi. Romantičari drastično mijenjaju tradicionalno shvaćanje ljubavi kao društvene solidarnosti. Strastvena se romantičarska ljubav deklarira kao nešto posve neobrazložljivo i osobno. Ljubav će predstavljati društveni kodeks kojemu je propisan primjeren model ponašanja. Upravo je zato *suvišan čovjek* tipski konstrukt jedinstvenih emotivnih stanja koje iznova rezultiraju istim ponašajnim postupkom – bijegom.

2. Emocionološki pristup književnosti

Emocije su oduvijek bile intrigantan predmet znanstvenog i psihološkog izučavanja premda se dosad nije naišlo na jednostavno objašnjenje njihova značenja. Predstavljaju prikaz individualnog odgovora koji čovjek daje na neko životno zbivanje (Milivojević, 2010:17).

Nizozemski psiholog Nico Frijda² pojam emocije definira na sljedeći način:

„Emocija je obično izazvana svjesnim ili nesvjesnim vrednovanjem nekog događaja kao bitnog za neki važan cilj; emocija se osjeća kao pozitivna kad se cilj ostvaruje, a kao negativna kad je ostvarivanje cilja zapriječeno. Srž emocije je spremnost na djelovanje i pravljenje planova; emocija daje prednost jednom ili više pravaca djelovanja za koje stvara osjećaj hitnosti. (...) Različite vrste spremnosti stvaraju različite obrise odnosa s drugima. Emocija se obično doživljava kao poseban tip duševnog stanja, koje katkad prate ili za njima slijede tjelesne promjene, izrazi i postupci.“ (cit. u: Oatley, Jenkins, 2006: 96)

Još se od Aristotelova vremena velik značaj pridavao iscjeliteljskoj ulozi emocija. U svom djelu *O pjesničkom umijeću* Aristotel ukazuje na snažno osjećanje samilosti i straha koje dramsko pjesništvo pobuđuje kod čitatelja (Sabljak, 2021: 108).³

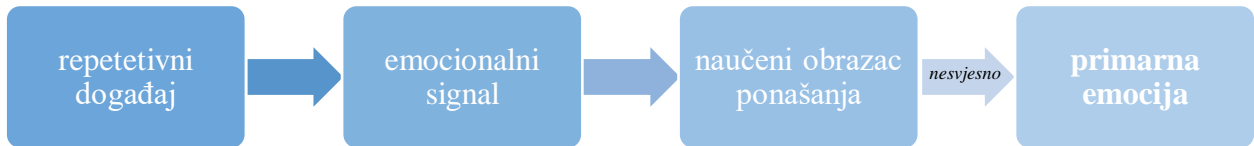
Emocionološko proučavanje odabranih književnih tekstova oslanjat će se na kognitivno-kulturalni model koji predlažu psiholozi Oatley i Johnson-Laird⁴ iako je razvijena svijest o brojnim podjelama izučavanja emocija te prednostima i nedostacima istih. Propisani model sagledava ljudske emocije kao rezultat nesvjesne evolucijske prilagodbe (kognitivno) i posljedicu društvenog i kulturološkog utemeljenja (kulturalno) (cit. u: Oatley, Jenkins, 2007: 261). Kognitivni model zasniva se na činjenici da je svaka emocija rezultat urođenog (nesvjesnog). Naslanja se na evolucijski stariju vrstu signaliziranja koje označava prenošenje specifičnih informacija. One programiraju ljudski mozak na posebne načine organizacije koji čine temelj emocija i raspoloženja. Ključ je ove hipoteze postojanje ograničenog broja

² Definicija je preuzeta iz knjige *The emotions* (1986.) autora N. Frijde te se nalazi se u knjizi *Razumijevanje emocija* (2006.) autora Oatleya i Jenkins kojom smo se većinski koristili prilikom istraživanja o emocijama.

³ Već se ovdje može naslutiti da su emocije književnosti imanentne, „odnosno da se tiču same biti književnosti“ (Brković, 2015: 404). Nussbaum ističe da su emocije ključan segment književnog djela, ali i razumnog mišljenja cijele društvene zajednice. Emocije su ugrađene u samu strukturu književnih djela, kao način na koji književne forme privlače pozornost (Nussbaum, 2005: 84).

⁴ Emocionološko proučavanje oslanja se na kognitivnu teoriju Oatleya i Johnsona-Lairda nastalu 1987. godine. Navedena je psihološka studija detaljno prikazana u knjizi psihologa Oatleya i Jenkins *Razumijevanje emocija* iz 1996. godine.

emocionalnih signala od kojih se svaki temelji na svojstvenom sustavu razvijenom kako bi se mozak postavio u prikladno stanje spremnosti za važne događaje koji se u životu ponavljaju. Rezultat su te prilagodbe upravo – primarne (univerzalne) emocije koje često nisu pod voljnom kontrolom (cit. u: Oatley, Jenkins, 2007: 258).

Slika 1. Kognitivni model proučavanja emocija⁵

Kulturalni model temelji se na društvenom vrednovanju emocija i njihovu dobivanju socijalno određenih značenja. *Suvišan čovjek* promatra se u skladu s romantičarskom afirmacijom emocija i njihovih značenja u osobnom životu, književnosti, politici i filozofiji. Do 19. st. romantizam se učvršćuje kao dio zapadne kulture i postaje neodvojiv od osobne slobode. Svojstveno je pozivanje na emocije kao na pokretače djelovanja (Oatley, Jenkins, 2006: 39). Romantičari će iznimno cijeliti dramatične izljeve osjećaja koji će *suvišnom čovjeku* postati zadani obrazac ponašanja. Kulturološko će određene biti i ljubavne emocije *suvišnog čovjeka* zbog specifična romantičarska kodiranja intimnih odnosa. Romantičarski kôd ljubavi promatran je kao kodeks pravila koji zahtijeva karakterističan model ponašanja. Pojam i značenje emocionalnog kodiranja preuzeti su od njemačkog sociologa Niklasa Luhmanna. U skladu s njime će biti oblikovan ponašajni obrazac *suvišnog* čovjeka. Emocije se sagledavaju kao rezultat univerzalnosti i kulturalne specifičnosti. Za cjelovito je razumijevanje emocija *suvišnog čovjeka* potrebno u obzir uzeti obje perspektive – okolinu i urođena svojstva.

Prethodno je navedeno da su tipična reakcija na ponovljive događaje upravo primarne emocije. Iste su u svim kulturama i imaju svoju organsku osnovu (Ekman, 2011: 20). Rad će se oslanjati na Ekmanovu podjelu iz 1992. godine⁶ na šest univerzalnih emocija koje će se potom razvrstati na pozitivne i negativne. Među pozitivne emocije svrstat će se radost i iznenađenje, a među negativne tuga, ljutnja, strah, gađenje i u nastavku će se definirati prema psihološkoj literaturi.

⁵ Od sada pa nadalje sve grafičke prikaze izrađuje autorica rada. Ukoliko se negdje prenese tuđi prikaz, navest će se podatak o izvoru. (op. a. L. I.)

⁶ Američki se psiholog Paul Ekman u svojoj opsežnoj psihološkoj studiji iz 1992. godine (koristimo se izdanjem knjige na srpskom jeziku *Razotkrivene emocije* iz 2011. godine) o ljudskim emocijama zalaže za šest univerzalnih emocija koje nastaju kao rezultat naslijeđa i procesa evolucije (Ekman, 2011: 20).

Emocija radosti povezana je uz pojedinčevo uspješno ostvarivanje ciljeva. Zadovoljstvo ostvareno radošću potiče na težnje višim ciljevima, pružanje pomoći, suradnju i ostvarivanje užitka (Oatley, Jenkins, 2006: 263). Najkratkotrajnija je emocija iznenađenosti jer može potrajati tek nekoliko sekundi. Jedini joj *okidač* može biti neočekivani i nagli događaj. Uz radost, često se svrstava u ugodne emocije iako se može smatrati i neugodnom emocijom – tada se govori o negativnom iznenađenju (Ekman, 2011: 201). Emocija tuge nalazi se u suprotnosti s radosti. Veže se uz gubitak nečeg dragocjenog (voljene osobe, imutka, zdravlja, društvenog statusa, samopoštovanja ili nekog vrijednog predmeta). Uzrokovana je i neuspjehom prilikom ostvarivanja cilja te usmjerena na prošlost (Ekman, 2011: 131). Predstavlja adaptivno ponašanje na nepromjenjivu i neizbježnu situaciju na koju subjekt ne može utjecati pa se često očituje pasivnim povlačenjem i prihvaćanjem egzistencijalne datosti (Milivojević, 2010: 51). Pojedinaac koji se suočava s osjećajem tuge iznova proživljava trenutak vlastita neuspjeha uspoređujući sebe s okolinom i onim što mu se dogodilo. Tuga ne pokreće na akciju, već vodi pasivnom ponašanju. Tipično iskazivanje tuge podrazumijeva plakanje, jecanje, utišan ton glasa, usporenost i skamenjeno sjedenje (Ekman, 2011: 130). Emocija ljutnje očituje se u naznaci frustracije bilo čime što onemogućuje ili ometa čovjeka pri postizanju nekog cilja. Ujedno je i najopasnija emocija jer može uslijediti povređivanjem osobe koja ju je uzrokovala. Najčešće nastaje osjećajem nanesene nepravde, a završava prilagođavanjem na novonastalu situaciju. Uzrok nastanku nezadovoljstva može biti neispunjenje osobnih očekivanja, gubitak ponosa, šteta materijalnim vrijednostima ili osobna ozljeda (Oatley, Jenkins, 2006: 308). Kad je emocija ljutnje vrlo intenzivna, naziva se *bijesom* ili *srdžbom*, a kad se javlja u obliku raspoloženja oslovljava se ogorčenošću (Milivojević, 2010: 281). Navodi čovjeka na agresiju i osvetoljubivost. Usmjerena je prema objektu, najčešće osobi, koja iskazuje nepoštivanje ili nehotečno postaje prigodna meta (Oatley, Jenkins, 2006: 264). Engleska historičarka J. Bourke navodi da je strah „jedna od najutjecajnijih emocija u povijesti čovječanstva“ (Bourke, 2005: 11). Ovu nelagodnu emociju čovjek osjeća u trenucima obilježenim iščekivanjem opasnosti. Popraćena je nelagodnim osjećanjem ugroženosti i nesigurnosti. Strah je instinktivno povezan s nagonom za preživljavanje pa je često manifestiran u postupku bijega i povlačenja (Milivojević, 2010: 51). Potiče pažljivo motrenje događaja i potpuno zaokuplja čovjekovu pažnju (Oatley, Jenkins, 2006: 165). Emocija gađenja negativno je gnušanje ili izbjegavanje svega što čovjeku uzrokuje zlo. Usmjerena je na predmete, ali može se osjećati i prema ljudima. Uzroci mogu biti fizički prizori, mirisi te predodžbe. Gađenje je povezano s biološkim nagonom da čovjek odbaci sve što smatra pokvarenim, zagađenim ili otrovnim. Sama pomisao na aktivnosti koje osoba smatra neprihvatljivima također ju izazivaju. Popraćena je osjećajem

mučnine i neizbježnim prisustvom misli da objekt koji se dodiruje ili zamišlja može zaprljati i izazvati nelagodu (Oatley, Jenkins, 2006: 266).

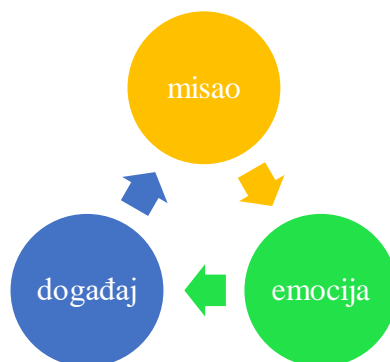
Nadalje, rad izučava način na koji su se složena emotivna stanja *suvišnog čovjeka* razvila iz tih primarnih emocija. Znanstvenica Candace Pert u psihološkoj studiji *Molekule emocija* ukazuje na društveno konstruirane sekundarne emocije nastale miješanjem primarnih emocija s drugim emocijama.⁷ Zamisao da miješanje emocija rađa drugim emocijama vrlo je zanimljiva te upućuje na mogućnost stotina suptilnih emocionalnih stanja proizašlih iz razmatranja drugih čimbenika kao što su intenzitet i trajanje emocije (Pert, 2006: 133).

Književnu emocionologiju zanima pitanje ekspresije, reprezentacije te recepcije emocija u književnosti (Brković, 2015: 404). Bavi se modelima, oblicima i reprezentacijom emocija i funkcijama emocionalnog angažmana u narativnim tekstovima, a posebice se interesira za proces oblikovanja emocija, emocionalne kôdove unutar teksta i narativne veze emocija u konstruktima književnog identiteta (Alfirević, 2022: 233). Od početka 2000-ih uočavaju se nastojanja znanstvenika da se u književnu znanost uvedu kognitivne metode i načela. Smjerovi otvaranja književne znanosti prema drugim disciplinama uočavaju se pritom u novoskovanoj terminologiji za nova istraživačka područja kao što su: psihologija, filozofija, antropologija i povijest emocija (Brković, 2015: 406).

U ovom će se istraživanju primijeniti metoda utemeljena na kognitivnom pristupu emocija, a to je tzv. *MED ciklus* koji se oslanja na proučavanje emocija kao motivacijskih sila koje potiču književni lik na određeno djelovanje. Književni teoretičari Davor Piskač i Rona Bušljeta ukazuju na *MED ciklus* zasnovan na konceptu kognitivne psihoterapije⁸ čiji je utemeljitelj američki psihijatar Aaron T. Beck (1921.) (Bušljeta, Piskač 2018: 38). Predstavlja ciklus metoda namijenjen isključivo tumačenju književnosti. Rađen je na konceptu kognitivne terapije koji tumači odnose između *misli*, *emocije* i *dogadaja*. Svaki je od tih elemenata sposoban utjecati na druge u međusobnom interaktivnom ciklusu (Bušljeta, Piskač 2018: 38).

⁷ Primjerice, strah i iznenađenje rađaju uznemirenost, dok emocija radosti i straha stvaraju krivnju (Pert, 2006: 133).

⁸ „Temelji se na prepoznavanju međudjelovanja pet stupnjeva koji se mogu opisati kao životna situacija, misli, emocije, ponašanje i odgovor tijela. Svaka reakcija posredovana je osobnim misaonim pogledom koji izgrađuje emocionalni stav.“ (cit. u: Bušljeta, Piskač 2018: 38)

Slika 2. Shematski prikaz MED ciklusa (preuzeto iz: Bušljeta, Piskač, 2018: 42)

„MED⁹ ciklus u književnom djelu spaja jezik, misao i emociju i interpretira ih. Upućuje na to kako se u književnosti pojavljuju misli i emocije koje omogućavaju međusobnu razmjenu emocionalne energije. Ta emocionalna energija motivira nastanak emocionalnoga događaja, a on opet motivira nastanak fizičkog događaja.“ (Bušljeta, Piskač, 2018: 44)

„MED ciklus se kreće od detektiranja, razumijevanja i obrazlaganja razmišljanja lika. Objasnjava kako je razmišljanje dovelo do pojavljivanja emocije u psihičkom životu lika. Potom obrazlaže kako je takvo emocionalno stanje dovelo do događanja.“ (Bušljeta, Piskač, 2018: 78)

misao	Misli o emocijama mogu biti nužne pokušavajući dati smisao događajima koji dovode naša vjerovanja u iskušenje, dozivajući slične situacije za usporedbu s trenutačnim problemom te donoseći planove za budućnost. Zaokupljenost je emocijama od presudne važnosti za odlučivanje onoga što nam se dogodilo i o tome kako ćemo se s tim suočiti (Oatley, Jenkins, 2006: 103).
emocija	Odgovor pojedinca na određenu životnu situaciju.
djelovanje	Planovi i djelovanje usko su vezani uz emocije. Promatranjem pojedinačnih skupina emocija pojavljuju se smisleni obrasci što znači da su neke vrste emocionalnih kretnji vrlo prepoznatljive.

⁹ Kratica za pojam misao-emocija-događaj (Bušljeta, Piskač, 2018: 38).

	Pozitivne emocije rezultiraju ugodom, a negativne neugodom te procjenom antagonističnosti kao spremnosti na djelovanje. Primjerice, <i>približavanje</i> je povezano s radošću, <i>odmicanje</i> s ljutnjom, a <i>udaljavanje</i> gotovo sa svim negativnim emocijama (Oatley, Jenkins, 2006: 114).
--	---

Slika 3. Povezanost misli, emocija i djelovanja

Pomoću *MED ciklusa* emocijološkim tumačenjem postepeno će se prikazati način na koji emocija utječe na specifične bihevioralne obrasce koje razvija *suvišan čovjek*. Kognitivno-kulturalni model naglasit će važnost kulturološkog utjecaja prilikom oblikovanja emocije, konkretno, njihovo romantičarsko kodiranje, a isto će tako u obzir uzeti tezu o univerzalnosti primarnih čovjekovih emocija interpretirajući narativni identitet predmetnoga književnoga tipa.

3. Tip *suvišnog* čovjeka u književnim tekstovima

3.1. Romantičarski kontekst nastanka

Književnost romantizma njegovala je tipske likove čije su funkcije u književnom djelu unaprijed zadane i poznate. Romantičarska se poetika razvijala u kontrastu s racionalizmom i snažan naglasak stavljala na individualizaciju književnog subjekta i hiperbolizaciju osjećaja. Osim estetske funkcije književnost romantizma razvija posebnu funkciju izražavanja subjektivnih osjećaja ljudske jedinice koja se nalazi u opreci prema normama društvenog vladanja. Romantičarski autor čitatelju „pokazuje (...) što se otvorilo pred pjesnikom u neposrednoj intuiciji bića“ (Flaker, 1976: 112). Zato je važno govoriti o romantičarskoj *emocionalnoj recepciji* pomoću koje čitalac vrednuje djelo na temelju vlastita emotivna doživljaja i uzbuđenja (Flaker, 2000: 123).

Tip *suvišnog čovjeka* nastao je u intenzivnim odjecima *svjetske boli*¹⁰ unutar kojih se njegova osobitost treba tumačiti. Prva je naznaka ove ličnosti zamijećena u ruskoj književnosti 19. stoljeća u Turgenjevljevom *Dnevniku suvišnog čovjeka* (1850.) (Brešić, 2015: 302). Intenzivnim prevođenjem¹¹ u relativno kratkome vremenu Hrvati dobivaju potpun niz ruskih romana sa *suvišnim* ljudima koji postaju model za daljnje književno stvaranje. Stilski obrazac Turgenjeva preuzima K. Š. Gjalski, dok će hrvatsku modernu J. Leskovar obilježiti svojim dekadentima (Brešić, 2015: 302).

Ako razmatramo ponašajni obrazac *suvišnog* čovjeka, onda polazimo od Solarove definicije koja kaže da taj tip označava osobu „koja se ne uklapa u sredinu, koja je po mnogočemu nadmoćna, ali je njezina djelatnost besciljna i stoga zapravo ‘suvišna’“ (Solar, 2003: 218). Takvi su (anti)junaci pripadnici plemstva, izopćenici po vlastitoj volji, nezadovoljni vladajućim konvencijama, bolesni u srcu, duboko razočarani u ljubav, neveselih snova, potreseni nedaćama svijeta zbog kojih postaju lutalice u potrazi za srećom (Bobinac, 2012: 265). Ponašajni je obrazac neodvojiv od sentimentalno-romantičnog svjetonazora. Krasi ga ironičnost, ciničnost, inteligencija¹² i površnost. Dubinska dosada koju doživljava povezana je s melankolijom čija

¹⁰ *Weltschmerz* postaje općeeuropska tendencija i moda stoljeća, a melankolija i pesimizam postaju joj glavne vodilje. Očituje se sklonost mračnim stranama duše pojedinca iz kojih se rađa osjećaj *suvišnosti* (Solar, 2003: 187).

¹¹ Pedesetih godina 19. stoljeća u Hrvatskoj se prijevodnoj književnosti javlja pojačani interes za M. J. Ljermontova (J. Miškatović, F. Marković, I. Trnski), a kasnije i za ostale značajne ruske pisce (npr. Gončarov – M. Lončarević) (Brešić, 2015: 302).

¹² Po svojoj se inteligenciji ističe u društvu pa se zbog ostalih pojedinaca koji ga ne shvaćaju osjeća neshvaćenim i *suvišnim* (Solar, 2003: 217).

je posljedica osjećaj *zasićenja*. Ona se može okončati samoubojstvom, posljednjim korakom samopropasti, ali i ne mora (Vojvodić, 2008: 280).

3.2. Romantičarsko kodiranje ljubavi

Suvremeni njemački teoretičar Niklas Luhmann u opsežnoj sociološkoj studiji *Ljubav kao pasija: o kodiranju intimnosti* (1996.) ukazuje na semantičku preobrazbu pojma ljubavi i promjenu modela ponašanja u skladu s načelima vremena. Dotiče se literature 17., 18. i 19. stoljeća obilježene značajnim ojačanjem kodeksa i njegovim poticanjem razvoja primjerenih osjećaja i stavova te jamčenjem uspješne komunikacije i tamo gdje se to činilo nemogućim (Luhmann, 1996: 17). Pri opisu romantičarskog kodiranja rad se ponovno naslanja na Luhmannovo kulturološko kodiranje emocija. *Suvišnoga čovjeka* u nastavku prikazujemo kao konstrukt proizašao iz romantičarskog kodiranja ljubavi s namjerom da analiza toga tipa doprinese i poznavanju samoga kôda.

Ljubav sagledavana kao simbolički kôd ohrabruje oblikovanje odgovarajućih osjećaja. Romanesknici se likovi ponašaju u skladu s kôdom i prije ga oživljuju nego što dodaju nešto novo. Riječ je o modelu ponašanja raspoloživom čovjeku prije nego što se zaputi tražiti ljubav. Kao jedinstven komunikacijski kôd nudi pravila u skladu s kojima se osjećaji mogu izražavati, oblikovati i simulirati (Luhmann, 1996: 17). Čovjek se podređuje kôdu i njegovim pravilima. Moderni se individuum osamljivanjem od crkve i društva entuzijastično predaje osjećajima i sentimentalnosti. Romantizam napušta tradiciju koja je ljubav rabila kao društvenu solidarnost općenito te ju počinje deklarirati kao neobrazložljivu i osobnu. Ideja strastvene romantične ljubavi (*amour passion*) romantičarima postaje glavna vodilja (Luhmann, 1996: 16). Oblik kôda mijenja se u drugoj polovici 17. st. te poprima novo obličje *romantičarske ljubavi* u 18. st. Upadljiva je slika ljubavi kao jedinstva *idealiziranja* i *paradoksiranja* (Luhmann, 1996: 42). „U predavanju sebe valja sačuvati i pojačati sebstvo, a ljubav valja voditi predano ujedno reflektirano, i ekstatično i ironično.“ (Luhmann, 1996: 167)

Slika 4. Romantičarska ljubav je prikazana kao jedinstvo idealiziranja i paradoksiranja

Idealiziranje sagledava ljubav u svom savršenom obličju, a glavnim mu zahtjevom postaje lišavanje ljubavi od vulgarnosti (Luhmann, 1996: 75). Novo romantičarsko *paradoksiranje* zahtijeva iskustvo porasta viđenja, doživljavanja i uživanja kroz distancu. Odmak omogućava jedinstvo samorefleksije i angažmana koji bi lišio neposredni užitak.

Naglasak se premješta s ispunjenja u nadu, čežnju, daljinu, dok u procesu ljubavi čovjek mora tražiti napredak i strahovati pred njim (Luhmann, 1996: 167). Paradoksalno se kodiranje ljubavi opravdava *imaginacijom* i neobjašnjivom činjenicom da ljubav opravdava samu sebe. Razlog ljubavi nije u kvalitetama drugoga, već u njegovoj ljubavi. Odnosi se na razinu očekivanja što ih u intimnom ponašanju valja usmjeriti na partnera. Unatoč tome, ljubav simbolizira da je ispunjenje svih očekivanja (Luhmann, 1996: 60). „Ljubav kao da nastaje ni iz čega, pomoću kopiranih obrazaca, osjećaja, egzistencija.“ (Luhmann, 1996: 46)

Ljubav postaje vrsta superpasije, načela čija se aktivnost ne treba objašnjavati i ispričavati. „Na slučaju ljubavi može se nadalje pokazati da pasija sili u svoju službu oprečna sredstva i kako to čini: nazočnost i nenazočnost ljubljenoga/ljubljene, nada i očaj, smjelost i strah te bijes i uvažavanje – sve to služi ljubavi samo za njezino vlastito jačanje.“ (Luhmann, 1996: 67) Naglašavanje pasije iskazuje da se ljubav odigrava izvan područja racionalne kontrole čime prijašnje klasicističke norme razboritosti padaju u zaborav. Time postaje onemogućen razvoj promišljena ponašanja (Luhmann, 1996: 68).

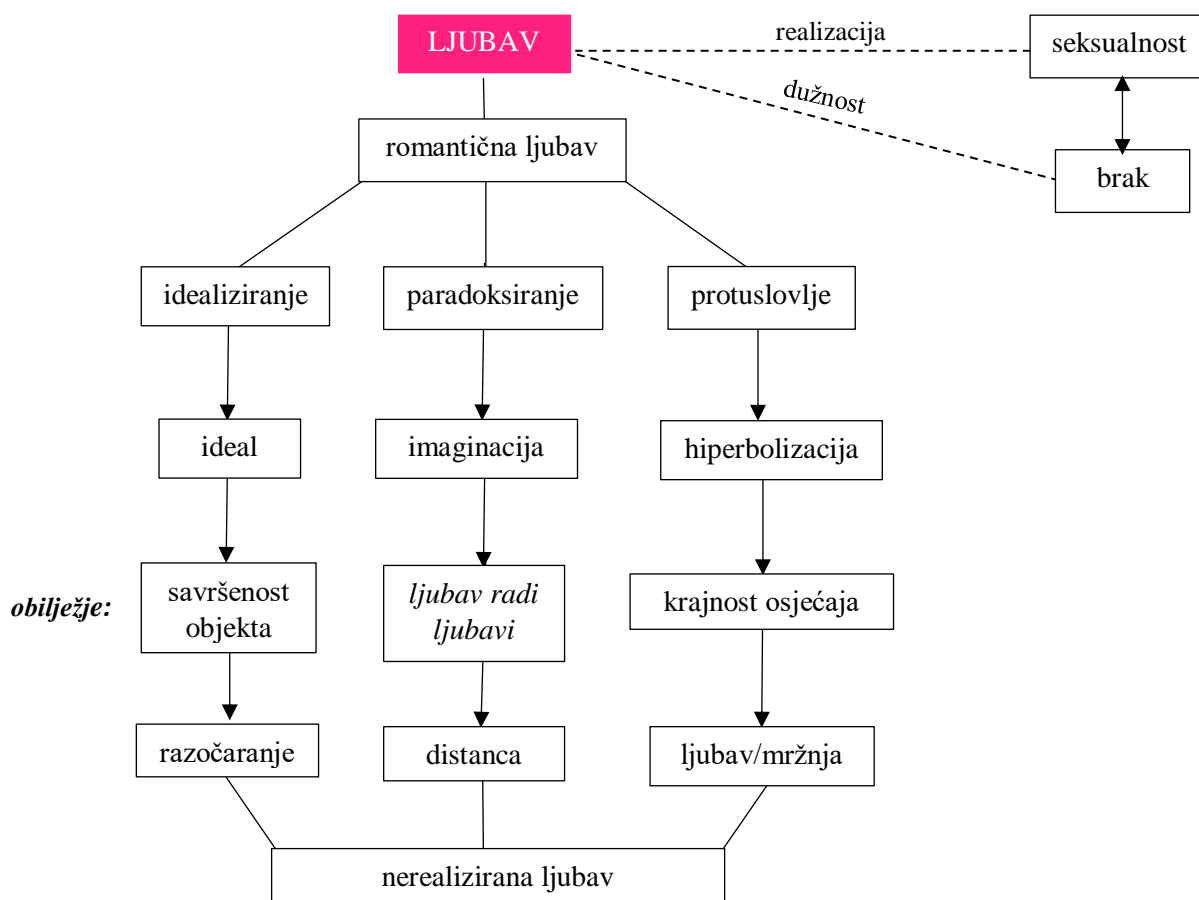
Romantičarska se semantika ljubavi tiče odnosa individualnog subjekta i svijeta. Romantičar se u orijentaciji prema drugome uvijek odnosi i na samoga sebe, u sreći drugoga želi naći vlastitu sreću. Iskaz ljubavi postaje iskaz vlastitoga bića i romantičarska samorefleksija. Romantizam pojačava sposobnost osjećaja za užitek i mogućnost da se u osjećaju trpi. Formulom egzistencije postaje geslo „Ljubav radi ljubavi“ (Luhmann, 1996: 170). Ljubav se počinje shvaćati kao univerzalna sila koja motivira čovjeka na djelovanje. Tako se romantičarski subjekt, vođen porivima vlastite duše, neprestano sukobljava s društvenim konvencijama (Bobinac, 2012: 274). Ljubav se doživljava kao bogata protuslovljima i nalazi vlastito obrazloženje u *savršenosti predmeta* koji je privlači. Postupkom su hiperbolizacije pretjerano emotivni romantičarski protagonisti skloni proturječnim duševnim stanjima. Idealistička ljubavna zanesenost neprestano će trpjeti lelujavu naznaku mržnje (prema voljenom objektu) koja će tek kasnije uslijediti. Romantičarskog junaka pokreće ljubav, ali i sve emocije koje iz nje nastaju. Upravo je zato ljubav prikazana kao spektar kontradiktornih i konfliktnih emocija koje upravljaju subjektom. Prisutnost će takvog stanja duha postati motivacijskom silom za kreiranje jedinstvenih bihevioralnih naputaka za kojima posežu svi *suvišni ljudi*.

Što se tiče seksualnosti, romantizam se okreće ideji *slobodne ljubavi* koja odudara od sentimentalističke kontrole uma nad strastima i naturalističkog povezivanja seksualnosti sa životinjskim nagonima (Luhmann, 1996: 50). Semantika se značajno mijenja ugrađivanjem

seksualnosti kao esencije za izgradnju ljubavnih odnosa (Luhmann, 1996: 60). Seksualnost i strastveni osjećaji pojačano se tematiziraju. Za njih se traži zajednički nazivnik koji istodobno izražava da se ljubav oslobađa okova društva i da kao priroda ima pravo na to (Luhmann, 1996: 135). „Kao priroda seksualnost je s jedne strane bila dio čovjekova bića pokvaren grijehom, no bila je i nešto što je Bog htio, dakle ne nešto što se naprosto može odbaciti.“ (Luhmann, 1996: 136)

Što se tiče braka, problem nastupa kad se ljubav zahtijeva kao podloga u zaključivanju braka. Tada se čovjek dovodi pred pitanje može li se i brak promatrati kao paradoksalna institucija (Luhmann, 1996: 101). Čin braka dopustio bi pretvorbu ljubavi u dužnost što bi protuslovalo kôdu koji ljubav razlučuje od braka. Brak nameće formu i podrazumijeva uzajamno razumijevanje, a ne strast (*amour passion*) koju romantičari iznimno cijene. U braku se ne traži idealan svijet uzdignut do nerealističnosti i zaposlenost strastvenih osjećaja, već razumijevanje i zajedničko djelovanje (Luhmann, 1996: 174). On lišava romantičara od nastavka provedbe idealne romantične ljubavi. Blizak je obrat najvišeg osjećaja u gnušanje. Problem romantičarske ljubavi nastupa doživljajem da misao o idealnoj ljubavi ne može biti postignuta. Spontanost je uništena i neposredan osjećaj počinje se osjećati kao površan. Realizacija ljubavi subjektu ne donosi osjećaj kojem se nadao. Ljubljenje ljubavi ne može biti puko lubljenje drugoga te se ne može svoditi na jednostavno lubljenje (Luhmann, 1996: 171). „Onaj koji ljubi ljubav čudi se i ljuti nad sobom samim kao onim koji ljubi – primjerice nad načinom kako u skladu s partnerom uspostavlja geste, kako ne vlada tehnikama, kako manevrira svojim tijelom približavajući se drugome i – kako biva okaljan.“ (Luhmann, 1996: 171) Radost i patnja su u svojoj oprečnosti toliko upućeni jedno na drugo da je nemoguće izvana prekinuti tu kružnu samoreferenciju drugim dobrima (Luhmann, 1996: 172).

Općenito svaki ideal na koncu rezultira razočaranjem. To je slučaj kod romantičarskog poimanja ljubavi. Prvotna ushićena strast postaje iskazom svakodnevnice i time repetitivni površni osjećaj koji romantičaru ne omogućuje zadovoljstvo ni sretan završetak ljubavi.

Slika 5. Shematski prikaz romantičarske ljubavi

Romantičarsko kodiranje ljubavi važno je obrazložiti kako bi bio jasniji bihevioralni obrazac *suvišnog čovjeka*. Njegovi su postupci kulturološki određeni zadanim modelima ponašanjima u skladu s kojima djeluje na svojstven način.

4. Uloga emocija u konstrukt *suvišnog čovjeka* kod Janka Borislavića

4.1. Ksaver Šandor Gjalski: *Janko Borislavić*

Ksaver Šandor Gjalski (1854. – 1935.) realistički je hrvatski pisac izvanredne spisateljske energije. Inspiriran europskom književnošću 1887. godine objavljuje značajno djelo *Janko Borislavić* (Šicel, 2005: 181). To je roman o istoimenom hrvatskom intelektualcu koji se dotiče „faustovskog problema zanimajući se za tragove naše hrvatske duše“ (Nemec, 1994: 204).

Radnja prati imućnog zagorskog plemića Janka koji, na putu postajanja svećenikom, odustaje od teološkog zvanja. Predaje se izučavanju nedokučivih filozofskih pitanja i, vođen Schopenhauerovim pesimističkim načelima, pada u neizlječiv očaj i malodušnost. Ljubav prema djevojci Dorici doživljava kao sveti ideal iako mu ni ona ne donosi zadovoljstvo. U suštini, Borislavić je karakteriziran kao tipični romantički protagonist, sanjar i melankolik. Zbog neostvarenih težnji utjehu pronalazi u okončanju vlastita života.

4.2. TUGA

Tuga je snažna negativna emocija koja do srži preplavljuje Borislavićevo biće. Sputavan okovima malograđanskih konvencija bolno se protivi trivijalnosti ljudskog života i gubi razum u potrazi za uzvišenom istinom. Svjestan je da nikada neće dobiti odgovor na pitanje o prapočelu svijeta te osjeća golemo razočaranje, bolno nezadovoljstvo i unutarnji nemir koji rezultira bijegom. Tuga se javlja kao rezultat gubitka cilja, a kod Borislavića je često popraćena kajanjem i sramom zbog izgubljenog: „Sve - mladost, veselje, svijet, sve sam bio gotov žrtvovati, sve sam žrtvovao, a jesam li što postignuo?“ (Gjalski, 1964: 25)

U nastavku će se objasniti način na koji se složene emocije razvijaju iz negativne emocije tuge.

SLOŽENA EMOCIJA	<i>Od kojih se emocija sastoji?</i>
razočaranje	tuga + negativno iznenađenje
očaj	tuga + beznade
ravnodušnost	tuga + razočaranje + očaj
dosada	tuga + ravnodušnost

4.2. a) Razočaranje i očaj

Janko je Borislavić mladi čovjek *rasplamćene duše* u neprekidnoj potrazi za odgovorima na „najuzvišenije no ljudskom razboru najmanje dokučive stvari“ (Gjalski, 1964: 8). Nadahnut hladnim razumom filozofije u potpunosti napušta redovnički poziv te se predaje duhu Schopenhauerove nauke: „Ona prouzroči u njem silnu bol i bijedu duše, učeći ga da je život i nevolja jedno pak bi sav razdražen često kliknuo: ‘Dakle - bez izlaza - bez izlaza. A vječnost zla i muke! Nikakve nade - nikakve nade!’“ (Gjalski, 1964: 14)

Boljetna žeđa za uzvišenom istinom i dalekim idealima koje ni sam ne može fizički utjeloviti baca ga u potpuni očaj i beznađe: „(...) i bolno, neponjatno, ali sa silnim čeznućem vinula bi mu se duša za nečim dalekim – dalekim, tako dalekim, da više ne mogaše raspoznati što li je to.“ (Gjalski, 1964: 13) Upravo ta nesvakidašnja apstraktna težnja, koja ne opsjeda obična čovjeka, u potpunosti vlada njegovim bićem i približava mnogim *suvišnim* junacima. Nikako se ne može pomiriti s trivijalnosti života: „(...) no ipak – sve mu to ne bijaše dosta.“ (Gjalski, 1964: 13) Daljnje traganje za odgovorima sve više potvrđuje sumnju u besmisao života i nepostojanost ljudske sreće. Čovjek zbog svoje jednostavnosti nije sposoban stvoriti nešto više čemu Borislavić silno teži. Samim time, zbog svoje maloumnosti ljudski rod ne zavrjeđuje sreću:

„‘Oh, ni tu nema istine; uzalud svako naprezanje - mi smo tek ljudi - nema za nas spoznanja, nema za nas sreće!’“ (Gjalski, 1964: 14)

„Ni iz jedne njegove riječi nije Borislavić mogao crpsti uvjerenja da će biti bolje, nigdje izgleda sreći o kojoj je snivao.“ (Gjalski, 1964: 16)

„On se je držao najnesretnijim čovjekom ovoga svijeta, a opet je požudno zidao kule svoje sreće ‘Zašto - zašto nije bijednom smrtniku takva sreća moguća!’“ (Gjalski, 1964: 25)

Posljedično se rađa bolno nezadovoljstvo i duševni nemir. Osjećaj dubinske tuge omogućuje povlačenje od svih oblika socijalne interakcije (Oatley, Jenkins, 2007: 124).

„Pokušali su doći do njega. Ali on ne pušta nikoga preda se.“ (Gjalski, 1964: 21)

„On se cijelo to vrijeme i ne mače iz sobe. Uvijek sam i sam.“ (Gjalski, 1964: 22)

Razočaranje proizlazi iz mješavine primarnih emocija tuge i negativnog iznenađenja uzrokovanog spoznajom da nikad neće dokučiti skrivite tajne čovjekova postojanja. Ni u čemu

ne nalazi sreću, već sve dublje tone u iscrpljujuća filozofska razmišljanja koja ga ne napuštaju ni tijekom promatranja pokojnog brata: „(...) i sva ona pitanja koja su toliko puta na nj navaljivala – eto ih kao na juriš protiv njegove volje“ (Gjalski, 1964: 20). Razočaranje zbog svih propalih pokušaja izmjene besmisli čovječanstva bolno ga ujeda za dušu te uzrokuje kajanje i žaljenje za propalom mladosti: „Sve - mladost, veselje, svijet, sve sam bio gotov žrtvovati, sve sam žrtvovao, a jesam li što postignuo?“ (Gjalski, 1964: 24)

Ponašajni obrazac lutanja Borislavićevo je rješenje za tu duševnu rastrojenost i neizlječive nemire. Za njega promjena ambijenta predstavlja mogućnost za ostvarivanje istinskih ideala koji nisu znani običnom puku. No, nažalost nikad ne proizvode iščekivanu sreću:

„Najprvo bio je u Parizu. Mislio je da će ondje najprije naći udovoljenja.“ (Gjalski, 1964: 131)

„Iz Beča otiđe slijedeće godine u Jenu, iz Jene u Berlin, iz Berlina u Pariz zatim poslije tri godine opet u Beč (...) još više bijedan nego igda prije.“ (Gjalski, 1964: 14)

„(...) pobjegne iz dvorane - više bijedan nego igda u svome vijeku. Lutaše dugo po gradskim ulicama...“ (Gjalski, 1964: 16)

„Od uzrujanosti nije mogao u sobi obastati i poleti napolje...“ (Gjalski, 1964: 27)

4.2. b) Ravnodušnost

Nepovjerenje u sile znanosti obeshrabruje ga i pobuđuje neizmjerni očaj. Izmučen jakošću vlastite tuge priklanja se pustinjačkom životu i pasivnosti. Ravnodušnost predstavlja apatiju i stanje izostanka osjećaja. Iako se može postaviti pitanje je li ravnodušnost emocija, s obzirom na to da je riječ o osjećaju neosjećanja osjećaja, ubrajat će se u osjećaje. Ravnodušnost dovodi stvaranju bihevioralnog obrasca nepokretnosti (pasivnosti). Apatični subjekt zanemaruje svoje potrebe, odustaje od akcije te se povlači u sebe (Milivojević, 2010: 269). Pasivnost je Borislavićev ponašajni obrazac potaknut silnim razočaranjem te se očituje potpunim prihvaćanjem nastale situacije.

„Izvalivši se na kanapeu buljio je u svod mračne sobe da gotovo bez misli sat za satom pilji u onu malu sitnu mrlju što se je na bijeloj stijeni ravno nad njim crnjela.“ (Gjalski, 1964: 24)

„(...) pa bi plamenim obrazima i rastvorenim sjajnim očima zurio po čitave sate u istu praznu točku.“ (Gjalski, 1964: 26)

Izostanak motivacije i gubljenje prvotnog cilja Borislaviću stvara snažan preokret u strukturiranju njegova odnosa prema svijetu u kojem počinje dominirati ravnodušnost. Manifestira se u: apatiji, gubitku motiva i potpunom isključenju od svijeta (Milivojević, 2010: 268). Na taj se način ravnodušnost, dosada i pasivnost nalaze u uzajamnom odnosu u kojem prisutnost jednog snažno pospješuje djelovanje drugog čimbenika.

Apatični subjekt odustaje od akcije i povlači se u sebe. To je primjetno u Borislavićevu rezigniranom stavu prema vlastitoj nesreći. Manjak vitalne energije sprječava ga od daljnjeg djelovanja. Time sve dublje propada zbog nepromjenjive i nesnosne *svjetske boli*: „(...) svlada ga posve malodušnost; u dušu mu se uvuče nepovjerenje u svoje znanosti, i baš zato nestajalo mu od toga časa sve većma snage da u nastavljenom učenju nađe okrepe i da se ohrabri.“ (Gjalski, 1964: 24)

4.2. c) Dosada

Nemogućnost napuštanja trenutne situacije pojačava osjećaj neobuzdane dosade. Dosada se na mikrorazini prepoznaje po ravnodušnosti. Subjekt nevoljko prihvaća da svoje želje ne može ostvariti osim u veoma dalekoj budućnosti ili na nekom nedostupnom mjestu. Na taj je način posve odvojen od svojih interesa (Milivojević, 2010: 261). Slična je situacija kod Borislavića koji rezignirano prihvaća životnu situaciju: „Janko se sada sasvim razočarao, tako da ga je stala mučiti ne samo dosadašnja sumnja nego i strašna zasićenost, gotovo dosada.“ (Gjalski, 1964: 130) Dosada može nastati i mehanizmom frustracije. Frustracija ili nezadovoljstvo neugodan je osjećaj koji subjekt osjeća u situaciji u kojoj ne može zadovoljiti svoju aktualnu važnu želju (Milivojević, 2010: 227). Primjerice, Evelinin spomen braka kod Borislavića uzrokuje strašnu dosadu kao i spomen na apsurdnost primitivnog svijeta: „U prvi čas svlada Janka nekakva zlovolja, žalobljiva dosada.“ (Gjalski, 1964: 83) Borislavić brak ne smatra realizacijom ljubavi i time on ne predstavlja njegovu želju.

Tipični su bihevioralni obrasci dosade: 1) povlačenje iz situacije koja se doživljava kao dosadna ili 2) utjecanje na to da situacija postane zanimljivija (Milivojević, 2010: 261). Borislavić se opredjeljuje za prvo rješenje – povlačenje. Kao i kod ostalih *suvišnih ljudi*

odlučuje se na traženje zaborava u lutanjima i putovanjima. Bijeg je privremeno rješenje koje ga ostavlja iscrpljenim i *suvišnim*. Drugi će izlaz pronaći tek u smrti. To će sve ukazati na sklonost samouništenju: „On je počeo silno patiti, nije trpio više ni ljudi ni njihovih tvoriva, i u takom raspoloženju duše osjeti silnu potrebu da odbjegne svijetu i po uzoru tolikih umnika život svoj askezom učini podnošljivim i bližim koncu.“ (Gjalski, 1964: 130)

4.3. GAĐENJE

U ovom su djelu gađenje i ljutnja vrlo srodne emocije te su često sagledavane u jedinstvenom međuodnosu prezira.

SLOŽENA EMOCIJA	<i>Od kojih se emocija sastoji?</i>
prezir	gađenje + ljutnja

Borislavić ga osjeća prema nemoralu materijalno usmjerenog društva: „(...)’svagdje sam tek imao vrijednost ako sam spomenuo da imam rodoslovlje staro šest stotina godina, da imam kaštel za rođeni dom, da sam rođeni gospodin, a nitko me nije štovao što sam doktor filozofije i što nešto znadem.”“ (Gjalski, 1964: 130) Priroda ljudskih odnosa uvijek ga iznova uspijeva neugodno iznenaditi ostavljajući ga neshvaćena i otuđena te samim time – *suvišna*. On nasljeđuje tipični bihevioralni obrazac povlačenja popraćenog osjećajem averzije.

4.3. a) Gađenje prema društvu

Janko se Borislavić s teškoćom trudi razumjeti vlastitu okolinu. Nejasna svijest o tome što treba mijenjati i na koji način reformirati sredinu koju ne može prihvatiti približava ga odlikama *suvišnog čovjeka* (Živković, Dragiša i dr., 1986: 780). Emocija gađenja, potaknuta neshvaćanjem društvenog apsurdna, potiče ga na zgražanje i potpuno (samo)otuđenje. On se kao veliki umnik i filozof s gađenjem odvaja od neprimjerenih mefistofelskih nagona kojima je vođen filistarski svijet. Samim time nerijetko kritizira ljude koji su se predali animalnom nagonu i postali robovi vlastitih strasti. Društvena je institucija braka zauvijek uništila ideal *čiste ljubavi* i ljepote koji je Borislavić neizmjereno cijenio: „Zar se upravo ženidbom ne bacam u ovu kaljužu u kojoj se mora ugušiti tako fino i uzvišeno čuvstvo kao što je ljubav?“ (Gjalski, 1964: 90) Iskazuje i gnusnu kritiku na čovječanstvo koje se uvijek nekome podređuje i ne slijedi

vlastite ideale: „O ljudi, ta niste ništa bolji od onih lavova koje njihovi gospodari tek pogledom straše. Bit ćete uvijek robovi.“ (Gjalski, 1964: 130)

Ljutnjom obojeno gnušanje stvara osjećaj prezira. Premda je naizgled sličan gađenju, od njega se razlikuje po prisutnosti odbijanja društvene skupine gledanjem na suparnike kao na neljude što Borislavić upravo i radi uspoređujući ih s *crvima* (Gjalski, 1964: 87), *robovima* (Gjalski, 1964: 110) ili *životinjama* (Gjalski, 1964: 33). Ovdje povlači granicu između sebe, imućna intelektualca, i društva, svijeta filistara praćenog vlastitom gluposti koja sputava ostvaraj ljudske sreće:

„Ah, glup je, glup taj svijet.“ (Gjalski, 1964: 130)

„Sve ga to odbijalo i činilo mu se očito da pogotovo već ovdje vidi ukočenost ljudskoga društva koja neumolno vreba na sav napredak da ga sputa i onda ljudskom duhu mir priredi.“ (Gjalski, 1964: 133)

Čak i na samrtni iskazuje vlastito zgražanje prema ljudskom rodu – utjelovljenju gnusnih sila *prirode*: „Uh, kako je gadna neman - kako su joj glupe oči - uh - pak ovo tupo čelo - tu nema ni iskre misli - ja te prepoznajem - ja sam te već vidio - ti si to, prirodo, - oh - ala si glupa?“ (Gjalski, 1964: 137)

4.3. b) Gađenje prema nagonskoj naravi čovjeka

Borislavićeva neutaživa težnja za traženjem uzvišene ljepote sprječava ga da ne okalja čistoću svoje ljubavi prema Dorici. Celibatski mu odgoj usađuje odbojnost na pomisao o snazi biološkog nagona koji upravlja čovjekom: „(...) ona silna provala strasti koja je u njemu bila tako dugo utomljena naukom a od časa u šumi njime neobuzdano prevladala.“ (Gjalski, 1964: 53) Svjestan da je romantična zanesenost jedini instrument za ostvarivanje istinske sreće, počinje biti opsjednut konstruktom *čiste ljubavi*: „(...) shvati kako je upravo sva ljepota čitave slike i njena mnogo jača snaga tek u čistoći njenj.“ (Gjalski, 1964: 54) Podvojenost između te *čiste ljubavi* i potencijalne razuzdanosti, uzrokuje gađenje i na samu predodžbu o činu još neučinjena grijeha:

„Kao da mu je munja proletjela tijelom, tako ga ta misao ujede ili uzbuni a na svaki način silno ga uzruja i učini da mu je sva krv navalila i k srcu i k moždanima.“ (Gjalski, 1964: 26)

„I njega prelete hladni srsi kad je pomislio na sve.“ (Gjalski, 1964: 77)

Oatley i Jenkins ukazuju na „postojanje gađenja prema tome da nas objekti koje dodirujemo, ili čak zamišljamo, zaprljaju – primjerice, prema seksualnim aktivnostima koje smatramo neprihvatljivima“ (Oatley, Jenkins, 2007: 266). Asocijacija je veoma snažna pa, bez prisutnosti objekta gađenja, može izazvati veoma snažan osjećaj gađenja (Milivojević, 2010: 379). Upravo je u tome izvor Borislavićeve emocije gnušanja koja se manifestira u uzrujanosti i potresenosti.

Među ostalim je bitno istaknuti da seksualnu prirodu često uspoređuje s maloumnosti čovjeka koji nije smion oduprijeti se vlastitim primitivnim instinktima. Ljubav shvaća zadatkom koji je čovjeku naredila priroda s ciljem razmnožavanja i lišenosti svakog senzualnog čuvstva:

„Ti otrcani tmurni ostaci davno minulog vremena izazivali su u njemu odurnost spram ljudske sudbe koja tragove slavljениh nekad ideja i osjećaja prenosi u drugo doba samo kao od želje da im se djeca smiju i rugaju, pače i s prezirom ih tuku.“ (Gjalski, 1964: 86)

„Gledajući njihovu veselu, čas objiesnu, čas dražesnu igru, u kojoj vrše tek neodoljivu zapovijed prirode koja im nalaže nastavljati svoj rod, on je osjetio ogavnost s te ludosti i neopravdanosti bivstvovanja.“ (Gjalski, 1964: 94)

„(...)’nisam nego prosto oruđe, prosti instrument nerazborite prirode, nisam ništa drugo nego što je svaki crv.’“ (Gjalski, 1964: 87)

Sva ta „divna ljepota, sveta u svojoj savršenosti“ (Gjalski, 1964: 53) za njega počinje predstavljati obmanu koja vješto skriva načelo obaveze prema voljenom objektu. Ljubav kao dužnost treba biti dokrajčena činom ženidbe – oblikom društvene konvencije kojoj se Borislavić s ogavnošću protivi:

„Pomislivši da bi je morao uzeti za ženu, popadnu ga upravo paklenske muke. Ženidbu je mrzio iz dna duše te je nije držao nego za barbarsku uredbu čovječanstva.“ (Gjalski, 1964: 113)

„‘Zar nisam u ženidbi opet ništa drugo nego prosto sredstvo besvjesne prirode, samo još pogoršano time da u njoj ne vršim samo bezrazložnu volju naravi nego i lude oblike barbarskoga ljudskoga društva i slijedim ciljeve države i njenih građana?’“ (Gjalski, 1964: 90)

„I on se uzme ponovno tužiti na apsurdnost svega na svijetu. Tu mu pade na um ženidba. Kad je to onomadne Evelina pred njim spomenula, sva mu se duša usprotivila takvome raspletu.“ (Gjalski, 1964: 90)

Ta se cinizmom popraćena ogavnost prema filistarskom braku uočava i prilikom uživanja u Ibsenovoj *Nori* koja prikazuje savršeno utjelovljenje njegovih stavova: „(...) već iste večeri dođe u kazalište gdje su prikazivali *Noru* Henrika Ibsena. On je uživao u toj užasnoj analizi braka i crpao okrepe protiv prikora da je Doricu ostavio.“ (Gjalski, 1964: 112) No, u trenutku kad se brak veliča kao vladajuća norma, ponovno nastupa razočaranjem obojano gađenje: „(...) i nije dugo mogao izdržati u toj prvoj zemlji filisterije (...) ali zato je opet ‘samo ogromna kasarna filistarskih falanga’, kako je Janko razočaran i bijedan nazvao Germaniju.“ (Gjalski, 1964: 112) Sa psihološkog gledišta, emocija gađenja potiče subjekt na udaljavanje od objekta kako bi „zaštiti organizam od kontaminacije otrovom ili bolešću“ (Milivojević, 2010: 381). Borislavić bježi kako ne bi *otrovao* vlastiti integritet društveno nametnutim ulogama. Poput pravog *suvišnog čovjeka* zgroženo odbacuje sve oblike socijalnih vrijednosti što rezultira potpunom osamom i bijegom.

4.3. c) Gađenje prema sebi

Filozofska uvjerenja Borislavića sputavaju od *onečišćenja* ljubavne sreće. Kad bi se odlučio za slušanje poriva vlastite duše predao bi se grijehu koji bi ga izjednačio s omraženim filistarskim društvom. Prepuštanje prirodi (odnosa) rezultiralo bi lišavanjem Borislavića od superiornosti nad vlastitom okolinom.

„Ja hoću tek ljubiti, čisto ljubiti, a ne da padam u iste mreže kao i glupa zvijer!“
(Gjalski, 1964: 78)

„Dakle da budem i ja kao i svaki neprogledali individuum, kao i nijema životinja, začetnikom budućega opet jednoga mučenika!“ (Gjalski, 1964: 112)

Unatoč svemu, i dalje ne može izbjeći osjećanje podvojenosti između požude i idealističkog poimanja ljubavi. To se očituje u njegovu tegobnom unutarnjem konfliktu. Sama naznaka strasti ostavlja ga posve uznemirena i zgrožena:

„(...) nije se mogao nadjačati da mu krv ne usplamti i da mu sva duša i sve tijelo silno ne požudi; no svaki put silna snaga čistoće i svetosti svlada sama po sebi takove bure u njem.“ (Gjalski, 1964: 54)

„(...) od uzrujanosti i strasti guta razvaljenim očima i zakriješenim zjenicama opojen i grozničav svu tu nevinu krasotu!“ (Gjalski, 1964: 59)

„Još više ga mučilo to što se je podjednako sjećao tijela Doričina i svejednako pri tom padao u uzrujanost i strast.“ (Gjalski, 1964: 78)

Borislavić, prepušten nagovorima mefistofelskog nagona, *razbija ideal čiste ljubavi*. Distanciranjem od vlastitih filozofskih uvjerenja, udaljava se od samoga sebe te se procjenjuje kao „biće koje ne posjeduje neke minimalne ljudske kvalitete“ (Milivojević, 2010: 309). Prisjećanje na počinjeni grijeh izaziva emociju gađenja koja se fizički očituje u osjetu mučnine: „Utroba sva mu se svijala od fizičke boli. U grlu kao da ga nešto sapinje.“ (Gjalski, 1964: 109) Borislavić osjeća da je izdao samoga sebe. Potvrdio je tezu da je nemoguće izbjeći snažne porive prirode. Na svoju žalost, nevoljko prihvaća ulogu člana omraženog društva od kojeg se sa zgražanjem odvrtao. Posljedica je svega prisustvo emocije samogađenja koja se manifestira u intenzivnoj želji za distanciranjem subjekta od samoga sebe:

„On se sam od sebe s ogavnošću odvrtao.“ (Gjalski, 1964: 111)

„I njega je sve više grabila silna ogavnost od samoga sebe. On je u taj jedan čas vapio za smrću, da ga riješi i oslobodi.“ (Gjalski, 1964: 109)

Upravo je zato jedno od sugeriranih rješenja – koje će se kasnije obistiniti – smrt. No, privremena solucija postaje bijeg. Zanimljivo je što on na početku romana bježi od same asocijacije na grijeh, dok se pri završetku daje u bijeg zbog počinjenja grijeha:

„Od uzrujanosti nije mogao u sobi obastati, i premda je sunce bilo još dosta visoko, poleti napolje i, ne mareći za žegu, pođe iz dvorišta ravno na livade...“ (Gjalski, 1964: 26) – bijeg na početku romana

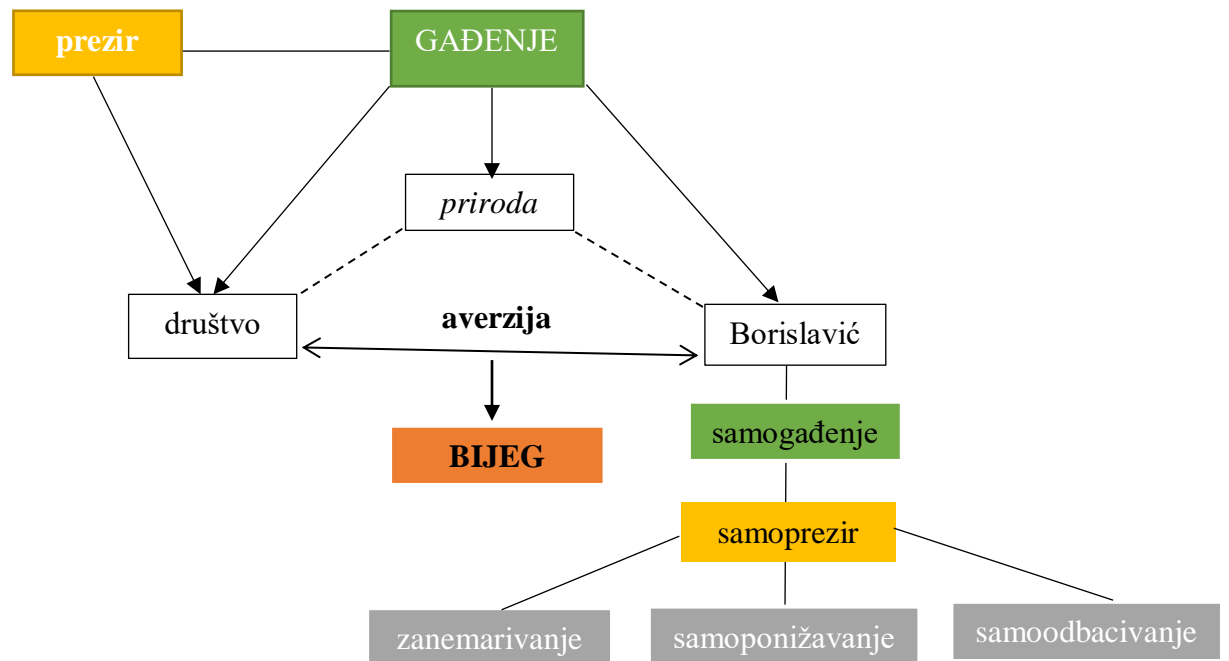
„Čitav dan lutao je gotovo u vrućici po svima brdima i tek podvečer došao je kući sav obnemogao.“ (Gjalski, 1964: 109) – bijeg pri završetku romana.

Svoje ponašanje vrednuje socijalno neadekvatnim pri čemu osjeća emociju samoprezira. Milivojević navodi da se samoprezir očituje u zanemarivanju, samoponižavanju i samoodbacivanju (Milivojević, 2010: 315).

- a) zanemarivanje: „Bože dragi - kako je ostario! Ta gotovo mora da je bolestan.“ (Gjalski, 1964: 130)

- b) samoponižavanje: „(...) nazivao se razbojnikom.“ (54) / „Oh, ja sam zločinac, ja divlja zvijer!“ (Gjalski, 1964: 109)
- c) samoodbacivanje: „U najzabitniju odaju čitavoga dvora odbježe Janko.“ (Gjalski, 1964: 109)

Svi ovi činitelji snažno utječu na Borislavićevu odluku o bijegu.

Slika 6. Prikaz odnosa između Janka Borislavića, društva i prirode

U navedenoj je skici *priroda* prikazana kao sila koja upravlja čovjekom i zato je sastavni dio društva i Janka Borislavića. On osjeća averziju prema drugima, a spoznavši da je, nakon počinjena grijeha, sam član tog društvenog uređenja, razvija odbojnost prema samome sebi te poseže za bijegom.

4.4. LJUTNJA

Ljutnja je snažna emocija koju Borislavić usmjerava prema trima objektima – društvu, ljudskoj primitivnosti i samome sebi. U prethodnom je poglavlju navedeno poistovjećivanje emocija gađenja i ljutnje jer obje rezultiraju činom osame, odvratanja i bijega. Premda ih se ponekad ne može s lakoćom razlučiti, u ovom se odjeljku polazi od hipoteze da snažna emocija ljutnje ipak treba rezultirati – promjenom – za razliku od gađenja koje navodi subjekt na udaljavanje od omraženog predmeta.

4.4. a) Ljtnja prema društvenim konvencijama

Subjekt osjeća ljutnju jer „procjenjuje da se društvo neopravdano ponaša na način koji ugrožava njegove vrijednosti“ (Milivojević, 2010: 280). Tu se prvenstveno aludira na nepoštivanje ideala čedne ljepote i *čiste ljubavi*. U većini slučajeva društvo poistovjećuje sa svijetom i okrivljava ga za nemogućnost postizanja ljudske sreće:

„Onamo opet ne mogaše dopustiti da na tom svijetu ne bi bila moguća sreća. Ljuto se žestio.“ (Gjalski, 1964: 15)

„(...) mučen bijesom nemogućnosti i osjećajem da se nikad neće dovinuti takvoj sreći.“ (Gjalski, 1964: 13)

Često njegovi uzdasi bolna razočaranja u sebi skrivaju naznake bijesa: »‘Zašto - zašto nije bijednom smrtniku takva sreća moguća!’“ (Gjalski, 1964: 13) S obzirom na to da odgovore na kompleksna pitanja ljudskog postojanja ne nalazi ni u religiji, za nesretni čovjekov udes okrivljuje upravo Boga:

„‘Zašto vjerovati u Boga koji nije svjestan (...) koji će najposlije s pomoću razuma svojih individua spoznati ludost što je imao volju stvoriti svijet i život pa se onda vratiti u pređašnje ništa.’“ (Gjalski, 1964: 14)

„(...) često bi u takvim časovima kao bijesan podigao šaku kao grozeći se gluhomu nebu.“ (Gjalski, 1964: 14)

„‘Eto, sva ta moja bijeda jest u tom što se usudih pomisliti da ljudski duh jest nešto.’“ (Gjalski, 1964: 110)

Napuštanjem redovničkog poziva, bjedniji nego ikad prije, u potpunosti odbacuje tradiciju i gotovo sve društvene vrijednosti vođen željom ostvarivanja vlastitih zakona. Upravo ga emocija ljutnje potiče na uređenje svijeta u skladu s vlastitim standardima: „(...) goraše od želje da prikupi što više znanja kako bi jednom mogao pomoći ljudima i tako naći zadovoljstva i blaženstva sebi i svojoj duši pa i cijelomu čovječanstvu.“ (Gjalski, 1964: 15) No, nakon dvogodišnjeg traganja za srećom, bijesno zaključuje da „ni tu nema istine“ (Gjalski, 1964: 15). Iako je promjena mogla uslijediti daljnjim trudom, Borislavić se ipak odlučuje za pasivno udaljavanje od svijeta. Odustajanje od akcije i rezignacija daju mu odlike romantično-sentimentalnog i melankoličnog junaka (Živković, Dragiša i dr., 1986: 780).

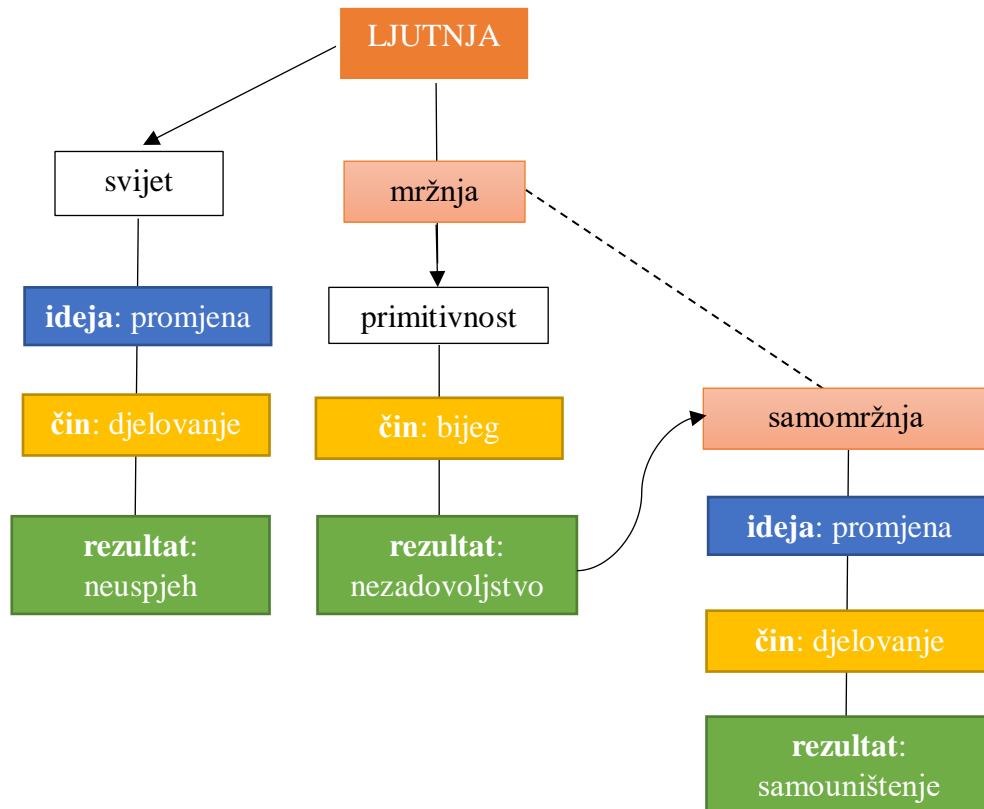
Borislavić s ogorčenjem i ljutnjom promatra apsurdne društvene konvencije koje mu postaju predmet poruge i iskaz ljudske primitivnosti. Bijes prema nametnutim institucijama pretvara se u mržnju. Nastaje kao posljedica osjećanja da mu je bitno ugrožena neka njegova visoka vrijednost (Milivojević, 2010: 344). Primjerice, tako mu brak nameće uskogrudnu ulogu koju sloboda njegova duha nije sposobna vršiti i lišava ga ideala *čiste ljubavi*: „Ženidbu je mrzio iz dna duše. Zato kad mu je jednom Evelina u šali spomenula da će od njega i Dorice biti još sretan par, on se je i razljutio, pa nije Evelini dao ni odgovora.“ (Gjalski, 1964: 82)

4.4. b) Ljutnja prema sebi

Specifičan je bihevioralni obrazac ljutnje – agresija. Usmjerena je prema osobi koja je izvor frustracije ili prema objektu koji slučajno postaje prigodna meta (Oatley, Jenkins, 2007: 262). Zaključivši da je njegov doprinos društvenom boljitku sasvim uzaludan, nemoćan da išta promjeni, Borislavić prethodno nakupljeni bijes odražava na vlastito biće. Ljuti se što je uzaludno tragao za istinom koju nije uspio pronaći. Vlastita ga destruktivna razmišljanja bacaju u očaj i nemir nad kojim ne posjeduje kontrolu: „sad se čisto kida i lomi od srama, od ogavnosti, od ljutine, i uzalud se muči da sve zaboravi.“ (Gjalski, 1964: 97) Njegov je čin samouništenja odraz nezadovoljstva svijetom više nego produkt samomržnje što se posebice očituje u jednom od njegovih posljednjih monologa o bijedi ljudskog života: „I ja sam se uvjerio o ništavilu pregnuća ljudskoga duha.“ (Gjalski, 1964: 135)

Prethodno je navedeno kako emocija ljutnje gotovo uvijek potiče na neku promjenu ili djelovanje. S obzirom na to da mu je privremenu promjenu pružio bijeg, koji nije urodio zadovoljstvom, Borislavić trajni izlaz (promjenu) upravo pronalazi u smrti: „(...) nije trpio više ni ljudi ni njihovih tvoriva, i u takom raspoloženju duše osjeti silnu potrebu da odbjegne svijetu i po uzoru tolikih umnika život svoj askezom učini podnošljivim i bližim koncu. Na obadva lakta prereže si uto žile.“ (Gjalski, 1964: 136)

Sve prethodno dovodi do zaključka da emocija ljutnje rezultira specifičnim ponašajnim obrascem *bijeg – djelovanje*. Nakon što mu putovanja umjesto sreće donesu tegobnu dozu zasićenja, Borislavić se ipak odlučuje za samouništenje. Tim činom simbolično usmrćuje urođenu primitivnost i zauvijek se osvećuje ljudskoj gluposti.

Slika 7. Prikaz emocije ljutnje koju Borislavić usmjerava prema svijetu, primitivnosti i samome sebi

4.5. STRAH

Negativnu emociju straha Borislavić često doživljava istodobno s gađenjem. Obje izazivaju sličnu reakciju odbojnosti i povlačenja. On slijedi instinktivne obrasce ponašanja:

1. oprez: pažljivo nastavlja sa svojim radnjama imajući u vidu moguću opasnost (Borislavić: blud)
2. povlačenje: (Borislavić: bijeg)

(Usp. Milivojević, 2010: 390)

Signal straha subjektu govori da se nalazi u situaciji za koju se nije dovoljno pripremio, koja nadilazi njegove mogućnosti. Ujedno je i znak da prihvaća svoju ograničenu egzistencijalnu poziciju (Milivojević, 2010: 385). U nastavku će se objasniti način na koji se složene emocije razvijaju iz negativne emocije straha.

SLOŽENE EMOCIJE	Od kojih se emocija sastoji?
krivnja	radost + strah
sram	strah + inferiornost
neodlučnost	strah + krivnja

4.5. a) Neodlučnost

Neodlučnost je ponašajni obrazac koji nastupa u trenutku donošenja važne životne odluke kad se sreća nalazi nadohvat ruke. Tako se u svojim unutrašnjim prebiranjima Borislavić pita treba li vidjeti Doricu premda bi susret uslijedio eskalacijom njegove požude. Misao ga ponovno usmjerava na mogućnost bijega: „Kad se je probudio, još mu se duša nježila u slađanim mekim čuvstvima, ali je i tijelo drhtalo i rastezalo se od silne požude. To ga dovede do odluke da još danas otputuje kamo daleko.“ (Gjalski, 1964: 85)

Unutrašnje se nedoumice nastavljaju gomilati. Postaje svjestan da je odgovoran za vlastitu bijedu iako s jasnoćom ne uspijeva odgonetnuti vlastite postupke: „Zašto sam pobjegao ovamo? Ne stoji li samo do moje volje da budem opet u njezinoj blizini?“ (Gjalski, 1964: 83) Počinjeni grijeh nameće novo pitanje: *treba li oženiti Doricu?* Od braka ga nanovo odvrća pomisao na tegobu koju donose okovi prihvaćanja te društvene uloge: „(...) nije mogao nego da se straši pred tako filistarskim raspletom kao što je ženidba, koje se kao bivši seminarist plašio možda još više od najokorjelijega protivnika braka.“ (Gjalski, 1964: 89) Neodlučnost se rađa iz straha donošenja pogrešne odluke. Prihvaćanjem braka, udovoljio bi Dorici, ali se i udaljio od vlastitih ideala – i obrnuto. Nemogućnost donošenja ispravnog odabira baca ga u bolne muke.

4.5. b) Krivnja i sram

Emocija krivnje manifestacija je pojave *straha od kazne* stečene u djetinjstvu. Kombinacija emocija krivnje i srama osjeća se kad pojedinac procjenjuje da je prekršio neku svoju usvojenu moralnu normu (Milivojević, 2010: 464). Ove se složene negativne emocije javljaju kad se pojedinac uspoređuje s društvom. Pojavljuju se u prepoznatljivim okolnostima prijetnje od strane dominantne jedinice, od mogućeg socijalnog prijestupa i odbacivanja, a također i u nekim seksualnim interakcijama (Oatley, Jenkins, 2006: 90).

Primarne emocije straha i radosti rezultiraju složenom emocijom krivnje. Radost je prisutna u trenutku realizacije seksualnog čina, dok pomisao na brak stvara strah te kao mješavina emocija nastaje krivnja. Zahvaljujući prisutnosti ovih emocija Borislavić negativno procjenjuje vlastite postupke. Osjeća dozu negativnog iznenađenja zbog odmicanja od vlastitih moralnih vodilja. Svjestan odgovornosti prema počinjenom grijehu, predaje se očajničkom kajanju i žaljenju prema učinjenom:

„Ruke je kao pravi očajnik dizao k nebu, udario se šakom po čelu i šaptao: ‘Oh, ja sam zločinac, ja divlja zvijer!’“ (Gjalski, 1964: 109)

„(...)’čitavoj toj mojoj današnjoj bijedi kriv sam jedino ja!’“ (Gjalski, 1964: 84)

„‘Da me nije nikada vidjela, da joj nisam išao govoriti o ljubavi, ona bi i dalje uživala u jednoličnosti svoga svijeta.’“ (Gjalski, 1964: 89)

Pokorničko vladanje stvara razočaranje i neugodnu emociju srama zbog koje se odlučuje na izbjegavanje novonastalog problema i samim time – Dorice: „‘Ne, nikada ja ne mogu više pred nju stupiti. I ona i ja morali bismo od stida u zemlju propasti!’“ (Gjalski, 1964: 112) Bježanjem od situacije Borislavić potvrđuje vlastitu tezu da je loša osoba neprikladna ponašanja. Nespreman na prihvaćanje odgovornosti, fizički se odmiče od *oštećena* predmeta i tako uspijeva povrijediti voljenu ženu.

4.6. Ljubav – od ushita do bijega

Ljubav je kompleksna emocija te podrazumijeva složen sustav emocionalnih odnosa koji uključuju različit raspon osjećaja: od osjećaja sviđanja, želje i žudnje, preko frustracije, brige ili ljubavne strepnje (Milivojević, 2010: 2009). S obzirom na to da je *suvišan čovjek* konstrukt romantičarskog kodiranja ljubavi, u ovom će se dijelu ljubav promatrati kao spektar međusobno zavađenih i proturječnih emocija karakterističnih romantičarskoj hiperbolizaciji. Ljubav će kao kulturološki razvijen kôd sugerirati svojstven model ponašanja u skladu s kojim će Borislavić kao *suvišni čovjek* trebati djelovati.

4.6. a) Radost

Luhmann ukazuje na programiranje ljubavi unaprijed zadanim kôdom: „Čovjek poznaje kôd, tako reći ljubi već prije nego što se zaljubi, ali najprije kontrolira sam sebe. (...) Čovjek

će često vjerovati da ljubi dok još ne ljubi; ili će se igrati ljubavlju da bi se potom raspalio pred prvim zaprekama.“ (Luhmann, 1996: 85) Upravo je zbog toga Borislaviću dovoljan tek jedan susret da Doricu pretvori u idealiziranu ženu-muzu koja ga spašava od nezadovoljstva „Taj dragi nježni stvor, oh, u njem je moja sreća!“ (Gjalski, 1964: 32)

Ljubav zauzima visoko mjesto u njegovoj hijerarhiji vrijednosti. Prikazana je kao kombinacija platonske spiritualizacije i tjelesne žudnje. Doricu čednost odvaja od filistarskog nemorala i daje mu naslutiti na mogućnost ljudske sreće. Zato će Dorica većinski biti promatrana kao žena anđeo, a motiv nevinosti božanstveno će se idealizirati: „On se stao klanjati nečemu velikomu, nečemu sjajnomu, u čem je bez traga nestajala njegova pređašnja niska pohota, i on je sa zanosom slavio božansku divotu i anđeosku prikazu mile djevojke a da je bio oslobođen od svakoga grijeha.“ (Gjalski, 1964: 53) Središte se Borislavićeva zanimanja u potpunosti prebacuje na doživljaj ljubavi koja se poima kao „porast prilike za samosvjesno samooblikovanje“ (Luhmann, 1996: 167). Ljubav prema Dorici ispunjava njegovo biće, u njezinoj sreći nalazi vlastitu sreću i vodi se romantičarskim geslom „Ljubav radi ljubavi“ (Luhmann, 1996: 170): „Vi me podižete k novomu životu, vi me spašavate od crnih mojih misli, ja uz vas učim opet cijeniti ovaj život, ovaj svijet.“ (Gjalski, 1964: 54)

Borislavić nasljeđuje obrazac *idealiziranja*. U ljubavi nalazi vlastito obrazloženje o savršenosti predmeta koji je privlači. Ljubav postaje ideja perfekcije koja se izvodi iz perfekcije svoga predmeta (Luhmann, 1996: 49). Ta je senzualna ljubav već na samome početku osuđena na propast na što ukazuje romantičarska neumjerenost (ekscses), jedna od središnjih tema kôda. „U ekscsesu ljubav i mržnja mogu konvergirati ili pak lako prelaziti jedno u drugo. (...) Ljubav i mržnja postaju tako uzajamno ovisne.“ (Luhmann, 1996: 80)

Odnos ljubavi i mržnje je paradoksalan. Riječ je o različitim formama izražavanja u biti jedinstvene pasije. U skladu s time, mržnja pripada kôdu ljubavi. Idealistička zaljubljenost zato će biti primorana usvojiti mehanizam mržnje koji će tek kasnije uslijediti. Na to ukazuje i prethodno napomenuto romantičko hiperboliziranje osjećaja: „Idealizacija dobra i ljubavi, naglašavanje zla i mržnje ne služe u romantizmu moralnom i etičkom vrednovanju, nego i te opozicije služe hiperbolizaciji osjećaja i uklapaju se u romantičarski sustav krajnosti.“ (Flaker, 2000: 118)

4.6. b) Ljutnja i gađenje

Realizacija ljubavnog čina Borislavića navodi na pomisao da je Doričina ženska narav proizvod omraženog društva: „(...) spominjao sada redom sve provale ženske naravi u njoj, bolno žaleći da je nestalo njegove mile netaknute djevice i njezine rajске i kao ljiljan čiste duše. Zato i nije osjećao kako je strašan kad je uskliknuo: ‘Jest, jest, kao svaka druga, kao svaka druga!’“ (Gjalski, 1964: 93)

Gubljenjem čednosti Dorica se lišava svoga obličja savršene žene. To ujedno predstavlja gorku potvrdu nestajanja uzvišenog ideala nekog svetog vremena. Razočaranje zbog popuštanja vlastitim porivima Borislaviću pobuđuje ogorčenu ljutnju prema Dorici jer ga je zavela i odvratila od prvotnih uvjerenja. Ljutnjom iskazuje prihvaćanje vlastite hipoteze da bijedan ljudski duh nije sposoban za ostvarivanje sreće: „(...) ima tu prava neka srdžba na bijednoga, dragoga anđelka, što ga je zavela da je za takvim ‘ludorijama’ težio. Najviše ima bolnoga, zastiđenosti punoga osjećanja da se je prevario u sebi.“ (Gjalski, 1964: 99)

U obzir se treba uzeti Borislavićeva zaokupljenost *idealizacijom* koja ljubav lišava vulgarnosti i izravnog zadovoljenja tjelesnih potreba. Dovoljno je premještanje ljubavi u idealno, nevjerojatno, u ono što se može postići jedino posebnim zaslugama. Spasenje pronalazi u višim formama ljubavi te spolnu ljubav zamjenjuje duhovnom (Luhmann, 1996: 50). Zato mu pomisao na Doričinu erotsku ženstvenost više ne izaziva senzualni ushit, već neizmjereno gađenje. Ona poput svih ostalih primitivnih ljudi nije uspjela odvojiti svoj djevičanski duh od grešnih čina. Dorica slijedi društvenu sklonost provedbi romantičarske *slobodne ljubavi* od koje se Borislavić s gađenjem odvaja: „(...) nešto neprijatno prema Dorici isključa mu u srcu. Jarost da nije u njoj našao drugo nego ženu, ponovno ali još mnogo jače uzbjesni.“ (Gjalski, 1964: 112) Sama pomisao da bi ljubavni čin mogao rezultirati stvaranjem novog života ostavlja ga potpuno uznemirena: „Dakle da budem i ja kao i svaki neprogledali individuum, kao i nijema životinja, začetnikom budućega opet jednoga mučenika!“ (Gjalski, 1964: 112) Doričin mu lik počinje predstavljati čitavu društvenu abnormalnost. Moć one neponovljive ljubavi nepovratno je iščeznuo. Jedino osjeća ljutnju i gađenje jer postaje svjestan da je ljubav poprimila obličje odgovornosti. Postaje svjestan da je ljubav varka prirode i obična obmana. Njegov neobuzdani istraživački duh ne može se smiriti u trivijalnim ljudskim konvencijama kao što je brak. Kao *suvišan čovjek*, Janko ne želi imati odgovornost prema ženi, posebice ne čezne biti sužnjem ženidbe:

„(...) i on ipak nije bio tako udaljen od građansko-društvenih ideja, da se ne bi sjetio da je sada još više, još stalnije dužan ostati vjeran Dorici. Pomislivši da bi je morao uzeti za ženu, da bi joj morao spasiti poštenje pred ljudima, popadnu ga upravo paklenske muke.“ (Gjalski, 1964: 110)

Bitno je ukazati na sklonost romantičarske diferencijacije strastvene romantičarske ljubavi od institucija. Eksces diferencira ljubav u odnosu na zapovijedi konverzijske društvenosti. Odmak od kodeksa prava i dužnosti označuje diferenciranje ljubavi od pravno uređena braka (Luhmann, 1996: 77). Pretvorbom ljubavi u dužnost nestaje prvotna ljubavna čar i lišava je od svih ideala kojima je Borislavić silno težio.

4.6. c) Strah

Zaprepašten i zgrožen porivima vlastita srca, daje se u bijeg u kojem pronalazi izlazak od vlastitih misli. Želja da njegova *čista ljubav* ostane neiscrpan izvor sreće navodi ga na zle slutnje koje stvara strah. Rezignirano uviđa da ljubav više nije ostvariva. S jedne ga strane iscrpljuje strah od mogućnosti bluda kojim bi nestao ideal čedne ljepote, a s druge pretvorba ljubavi u obavezu društvenom institucijom braka: „(...) nije mogao nego da se straši pred tako filistarskim raspletom kao što je ženidba, koje se kao bivši seminarist plašio možda još više od najokorjelijega protivnika braka.“ (Gjalski, 1964: 89)

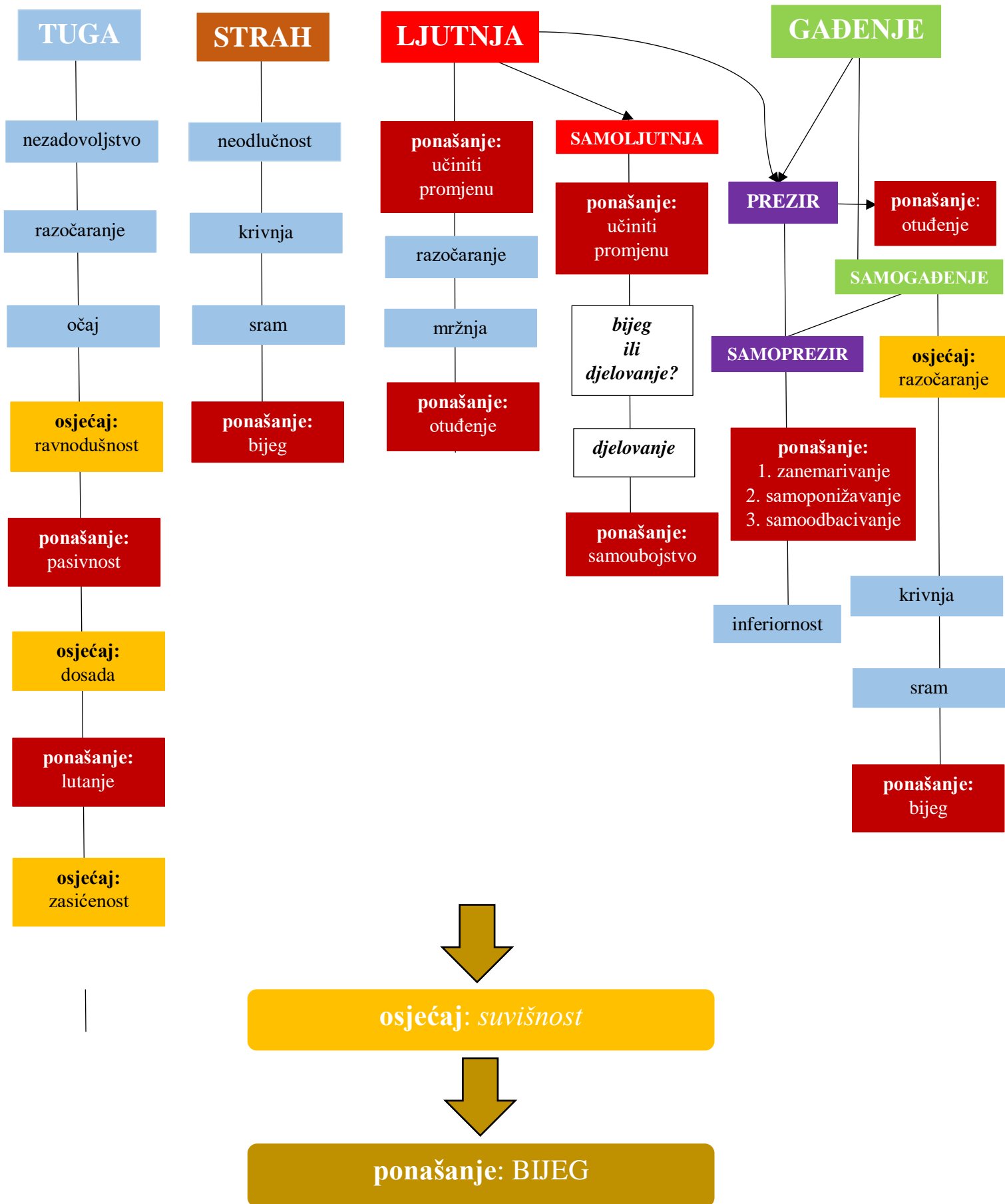
Borislavić se ograđuje od prosječnog filistarskog braka zasnovanog na interesu u želji da očuva ideal *čiste ljubavi*. Prvotni ga osjećaj ljubavi potiče na ushit te u njoj pronalazi razlog vlastita življenja. Ljubav je realizirana seksualnim činom koji zahtijeva stupanje u brak. Podvojenost između više težnje i konačni odabir koji ne bi uspio zadovoljiti sve njihove faktore, razvija mu emociju straha.

4.6. d) ČIN: bijeg

Gubitak čednosti označava prelazak u novi svijet odgovornosti za koji Janko nije spreman. Emocija straha čvrsto je povezana s ponašanjem povlačenja ili bježanja od ugrožavajućeg objekta (Milivojević, 2010: 390). U trenutku u kojem se od njega očekuje djelovanje, strah ga motivira da se skloni od situacije koju procjenjuje opasnom. Na jednak se način udaljava od objekta (Dorice) koji mu uzrokuje gađenje: „Ćutio je i bio je svjestan da je time što je pobjegao od Dorice oborio stoljetne nazore o dužnosti.“ (Gjalski, 1964: 131) Ovaj čin predstavlja

negaciju svake društvene tradicije kojoj se trebao podrediti. Izabiranjem bijega uvjeren je da posjeduje kontrolu nad vlastitim životom. Ujedno je to i potvrda da je spreman stvarati vlastita pravila društvenog uređenja. Bobinac tvrdi da takav stav „ne donosi samo neuspjeh kod publike, nego i izloženost psihičkim patnjama, te naposljetku i otkliznuće u ludilo“ (Bobinac, 2012: 274).

4.7. Tablica emocionalnih odnosa kod Janka Borislavića (*MED ciklus*)

5. Uloga emocija u konstrukt *suvišnog čovjeka* kod Marcela Bušinskog

Slika 8. Motivi koji utječu na ponašajni obrazac Leskovarovih junaka

5.1. Janko Leskovar: *Sjene ljubavi*

Janko Leskovar (1861. – 1949.) na književnu scenu stupa u razdoblju hrvatske moderne. Svoj roman *Sjene ljubavi* objavljuje 1898. godine u Matici hrvatskoj (Frangješ, 1987: 153). U središtu je radnje književnik, činovnik u ostavci, Marcel Bušinski – „prvi pravi dekadent hrvatske književnosti“ (Nemec, 1999: 78). Leskovar i ovdje provodi svoj jedinstven stilski obrazac – uvodi lik mladog intelektualca, nezadovoljnog životom, koji ne uspijeva uzvratiti ljubav djevici Ljerki Tavarničevoj jer je izmučen nesretnom ljubavi iz prošlosti. Bušinski slijedi tradiciju oslikavanja *suvišnih* ljudi što se uočava u njegovim karakternim crtama – istaknutoj želji za putovanjem, bolećivoj melankoliji, opsjednutosti prošlošću i introvertiranosti (Milanja, 1987: 57). Njegova se prošlost ponovno revitalizira i postaje sadašnjost ponovnim susretom Helene koja sprječava ostvaraj sreće s Ljerkom. Leskovar prošlost stavlja u asocijativni svijet svojih junaka koji u suštini predstavljaju “sentimentalni odjek Turgenjevljeva pasivnog junaka“ (Flaker, 1968: 157). Roman završava Marcelovim otuđenjem i bijegom u Italiju.

5.2. TUGA

Bušinski je neizmjerljivo izmučen negativnom emocijom *rezidualne tuge* potaknute greškama iz prošlosti. Milivojević navodi da osoba pod utjecajem takvog intenziteta tuge „može reagirati i veoma snažno na veoma male povode“ (Milivojević, 2010: 520). Time rečeno, nije začuđujuće kada ga svlada nagla žalost zbog Ljerkina odlaska: „Bušinskoga obuze iznenada tamno neko čuvstvo, puno tuge“ (Leskovar, 1920: 40). Riječ je o problemu neograničene tuge u kojoj osoba dopušta da je tuga obuzme, preplavi i paralizira (Milivojević, 2010: 520). U njegovu slučaju, tuga prelazi u trajno stanje.

5.2. a) Nezadovoljstvo

Bušinski je izmučen tragom duboka nezadovoljstva zbog kojeg često biva neshvaćen: „‘A ja i vas ne razumijem, gospodine Bušinski!’“ (Leskovar, 1920: 69) Začuden vlastitim postupcima, ponekad i sam sebe ne razumije pa se prvotna emocija tuge razvija sve dublje: „(...) tako nekako tuđi ostade i sam za sebe.“ (Leskovar, 1920: 60) Vlastitom nezadovoljstvu često ne pronalazi uzrok: „(...) a ne bijaše mu zapravo ni samome jasno – otkud ta tiha bol.“ (Leskovar, 1920: 25) Tamna čuvstva koja se provlače njegovim mislima potaknu ga na oslobađanje od uskogrudnih konvencija i okova državne službe: „Teško da bi našao zadovoljstva u ikojoj službi.“ (Leskovar, 1920: 18) To potiče radoznalost i začudenost kod mnogih pa ga gospodin Koričić proziva *modernim Don Quixoteom*, dok ga otac preklinje da počne živjeti životom *tolikih ljudi* (Leskovar, 1920: 14). No, ni taj čin ne donosi plod zadovoljstva: “Općeni nemir, neko tajno nezadovoljstvo njega se nešto dublje prihvati.“ (Leskovar, 1920: 18)

Postaje sve više uvjeren da mu je sudbina vječno osamljeništvo i nesreća: „‘Oni idu za srećom. Ali meni udes ne da. Izlazi preda me, sustavlja se i ne mogu da ogrlim sreću svoju.’ Tu nenadano pane glasom Bušinski kao čovjek koji se ražalio na život svoj.“ (Leskovar, 1920: 37) Zaključuje da je prokletnik vlastita udesa pomiren usamljeničkim životom, svjestan je da će ga prošlost zauvijek pratiti.

5.2. b) Usamljenost

Nemogućnost poistovjećivanja sve ga više udaljuje od običnih ljudi i osuđuje na osamljeništvo. No, u njegovu slučaju otuđenje je ponekad rezultat snatrenja zbog traženja zadovoljstva u vlastitoj nutrini: „A taj sugerirani život donosio mu više užitka, radosti nego život što ga je uistinu proživljavao.“ (Leskovar, 1920: 24) I kada ima priliku približiti se drugima, ipak pada u zamku vlastitih sanja: „Mimo prolazili kupališni gosti, no nije na njih nimalo svraćao svoje pozornosti.“ (Leskovar, 1920: 66) Zaključuje da ne želi biti dio zlatne mladeži i svijeta koji se okoristio promicanjem iskvarivosti: „Laži, kao što i drugi lažu, ne kazuj istine, taji, kao što taje i drugi - a ne boli ih glava... Ta zar ne vidiš, da taj svijet živi u laži, varanju, neiskrenosti?“ (Leskovar, 1920: 79) Vođen kritičkim gledištem osvrće se na društvene probleme suvremenog života. Zanimljivo je što traženjem sreće izbjegava njezin realni ostvaraj: „(...) oćuti odjednom, kao da mu se i odavle šalja u dušu neka tugaljiva

osamljenost.“ (Leskovar, 1920: 19) Posljedica je svega usamljenost iz koje se rađa tuga, ali i samoprezir.

5.2. c) Pasivnost

S razlogom Frangeš navodi da istinski *leskovarci* nisu ljudi akcije nego kontemplacije jer „motre život iz prikrajka, umjesto da se bace u njegovu maticu“ (Frangeš, 1987: 228). Kad je opažena važna promjena u vanjskom svijetu ugrožavajuća adaptivno je ponašanje za emociju tuge besmisleno jer subjekt ne može promijeniti realnost. Zbog toga se ti osjećaji manifestiraju pasivnošću (Milivojević, 2010: 51).

Iako je situacija Bušinskog otvorena promjenama, on i dalje ništa ne čini kako bi osigurao pozitivan ishod: „Ustade i ogleda se, kao čovjek, koji nešto mora učiniti, a ne zna što bi.“ (Leskovar, 1920: 59) Pasivnost je iskaz vlastite slabosti i nemogućnosti odupiranja žalobnom čuvstvu koje je trajno satkano u njegovu biću: „Stalo ga obuzimati žalobno čuvstvo, kao čovjeku koji je sve izgubio i sad se prepušta tek valu koji ga je zahvatio...“ (Leskovar, 1920: 57) Ta tugom i neodlučnošću izazvana inertnost potiče iznenađenost, želju za samoanalizom i traženjem odgovora na pitanje: „što to sa mnom biva?“ (Leskovar, 1920: 57)

5.2. d) Dosada

Dosada ne uspijeva aktivirati Bušinskog na pokret: „U naslonjaču, pognuv se naprijed, oduprijevši se laktima o koljena – spustio je glavu na ruke i onako pozirući očima o pod... sjedaše ne mičući se.“ (Leskovar, 1920: 58). On sve više pada u dubinu *strukturne dosade*¹³ osjećajući jalovost i bol života. Premda osjeća dozu frustracije, samoljtnje i dubinskog očaja, ne odlučuje se za djelovanje jer je prestravljen mogućnošću donošenja pogrešne odluke. Rezultat je svega potpuno povlačenje u vlastiti svijet i onaj sugerirani život koji mu donosi užitak.

¹³ *Strukturnu dosadu* osjeti pojedinac kojem je dosadno u životu ili koji smatra da je svijet dosadan. Može ju osjećati bez obzira na situaciju u kojoj se nalazi (Milivojević, 2010: 261).

5.3. LJUTNJA

Kod Bušinskoga se ljutnja tjelesno očituje u „ličnim mišicama koji dršću i slaboj rumeni po licu, nemiru i uzbuđenosti“ (Leskovar, 1920: 23). Ova je emocija često popraćena osjećajem neshvaćenosti i izazvana nedobivenim odgovorima na pitanja o uzrocima vlastite naravi: „Jesmo li mi¹⁴ krivi? Zlo je u nama i mi trpimo, mi stradamo.“ (Leskovar, 1920: 24) Ove argumente izgovara prilikom dugačke prepirke s ocem tijekom koje priznaje da nije poput drugih. On vodi život „književnika, bolesnika i fantast“ (Leskovar, 1920: 24). Otac mu s averzijom ukazuje da je njegovo ponašanje produkt strane literature kojom se opaja: „Oh, te vaše dubine! – iz knjiga!“ (Leskovar, 1920: 24) Iako ga ljuti pomisao trpljenja zbog nečijih grijeha iz prošlosti, ipak bespogovorno prihvaća ulogu osuđenika na životnu nesreću: „Tko je začetnik? Treba ispitati, za čije grijehe mi trpimo. Treba se zamisliti.“ (Leskovar, 1920: 24) Već je ovdje uočljiva obuzetost idejom *udesa* koji kontrolira čitav njegov život čineći ga prokletnikom. Nastavlja igrati ulogu grešnika koja će biti zaslužna za konačno samouništenje

Marcelovi postupci gotovo uvijek uzrokuju osamljeničtvo. No, na njezinu postojanost bitno utječe i emocija ljutnje koja povlači granicu između Bušinskog (osuđenika vlastite prošlosti) i društva (pokvarene mladeži). Ljutnju usmjerava na vlastitu sklonost tamnim čuvstvima kojima se ne može oduprijeti: „Što se i on bez grižnje savjesti ne poda realnosti? Zašto da se i on ne posluži smjelo i drsko svime, što mu može pribaviti užitak? Čemu se sitnicama smučivati?“ (Leskovar, 1920: 61)

5.4. GAĐENJE

5.4. a) Prezir

Prethodno je obrazloženo na koji način emocija tuge proizvodi osamljeničtvo. No, bitan je činilac u njezinu nastajanju prezir prema nemoralu suvremenog društva zbog kojeg Bušinski povlači granicu *ja i oni*: „Koliki muževi zašućuju, koliki mladići ne vode računa o svojoj iskvarenosti. Ugledaj se u tu zlatnu mladež, kako bezbrižno oblijeće nevine djevojke! Ugledaj se u istrošene mlade starce.“ (Leskovar, 1920: 79) Premda se čezne osloboditi svoje čuvstvenosti, ipak se krivnja od njega ne želi odvojiti: „Što se i on bez grižnje savjesti ne poda realnosti?“ (Leskovar, 1920: 79)

¹⁴ Zanimljivo je što se Bušinski svrstava u kategoriju grešnih patnika i potencira vlastitu etiketu *suvišnosti*.

5.4. b) Sklop samoprezir-inferiornost

SLOŽENE EMOCIJE	<i>Od kojih se emocija sastoji?</i>
samoprezir	gađenje + ljutnja
inferiornost	gađenje + samoprezir + sram

Učinjena je pogreška subjektu povod za aktiviranje strukture samoprezira jer počinjeno djelo uzima kao dokaz da nije dobra, već loša i bezvrijedna osoba bez obzira na to kako se ponaša. Zbog toga se ne kažnjava, već ponižava i odbacuje (Milivojević, 2010: 318). Pri pomisli na povredu Ljerke, u njemu se budi krivnja, kajanje, ali i glasan odjek prezira: „Bušinski je shvatio taj muk i opet se sjeti svega, sjeti se prezirući sebe i bude mu teško. Sapinjaše dah svoj...” (Leskovar, 1920: 69) Kao odgovor na samoprezir javlja se osjećaj manje vrijednosti¹⁵: „U njegovoj se duši dizahu ćutljivi, nježni glasi šapući neprestano: ‘nijesi vrijedan!’“ (Leskovar, 1920: 61) Ti ga glasi proglašavaju sljedbenikom mefistofelskih poriva i fiktivno odvajaju od Ljerke, čiste, netaknute i djevičanske djevojke. Osim prezira prema unutarnjim nagonima zla i mefistofelstva osjeća začuđujuće gađenje: „Ali tih mefistofelskih glasova nekud nestajaše, kad bi se pred njegovim okom pojavila slika Ljerkina. I sva niskost, što se skrivala u tim mefistofelskim podrugivanjima – bila mu je ogavna. I Bušinski je osjećao duboko nezadovoljstvo samim sobom.“ (Leskovar, 1920: 61) Zbog inferiorne samoprocjene često ga obuzme pozitivno iznenađenje zbog uzvraćene ljubavi: „Zar se nije ona u duši svojoj odvrnula od njega? Je l' to moguće? Kako? Gdje on to zaslužuje? Kako se ona mladjahna, netaknuta ne odvrnu od njega?” (Leskovar, 1920: 38)

Počinje se voditi sukob između iskustvenog života i mlade nevinosti koji ga navodi na pomisao da nije dostojan svete netaknute ljubavi: „U njem se probudilo nešto ne posve dobro, ne posve čisto. Probudio se čovjek već puno iskusan. On pomisli kako je ona čista, netaknuta i djevičanska, i njega ta misao uzrujala.“ (Leskovar, 1920: 85)

Upravo će zato djevojku optužiti za neshvaćanje iako, paradoksalno, on sam sebe ne može razumjeti.¹⁶ Nanovo će se javiti sklonost prema uvrštavanju u skupinu *suvišnih* ljudi „Mi smo tako malo dobri, tako malo čisti, iskvareni...” (Leskovar, 1920: 37) Iako je jedan poljubac

¹⁵ Osim u ljubavnom području, inferiornost je primjetna i na poslovnom planu. Premda je Bušinski vješt s riječima i dalje smatra da njegova djela nisu dovoljno dobra: „Književnik! Ja književnik – samo toga ne govori, oče.“ (Leskovar, 1920: 24)

¹⁶ Tako će pri zadnjem razgovoru s Ljerkom priznati kako on „sam sebe više ne shvaća“ (Leskovar, 1920: 73).

mogao biti potencijal za ostvaraj ljubavi, Bušinski je ponovno izmučen greškom iz prošlosti; onim nečim nečistim i lošim što ga uvjerava da nije dostojan sreće:

„I bilo mu je kao da je svoje teške usnice toliko već puta zagrijane poljupcima primaknuo poljskome ljiljanu.“ (Leskovar, 1920: 85)

„I savjest se u njega razbudila i bol se podigla – pa i opet se javilo ono nešto ne dosta dobro, ne posve čisto.“ (Leskovar, 1920: 86)

Sve više postaje uvjeren da bi vlastitim grijesima okaljao idealističku sliku Ljerke koja je za njega gotovo pa sveto biće¹⁷: „Kakav život bi to bio, kakav? Može li biti još govora o nepomućenoj sreći? Nju zar da osudi na vjekovite tajne zašućivane misli? (...) U njegovoj duši nastaje preokret.“ (Leskovar, 1920: 87) Upravo ga taj preokret potiče na izgnanstvo – kaznu za vlastite grijehe: „Još te večeri otputovao Bušinski u Italiju.“ (Leskovar, 1920: 87)

5.5. STRAH

Emocija straha koči Bušinskog od ostvarivanja sretne ljubavi i uvijek rezultira činom bijega: „I zaljubljujao se, no uvijek bi se nešto našlo, i on bi se povlačio natrag – on je ostavljao.“ (Leskovar, 1920: 18) Gotovo je uvijek povezana sa sekundarnim emocijama krivnje i srama. Svojestven joj je ponašajni obrazac *neodlučnost-pasivnost-rezignacija* koji rezultira bijegom.

Slika 9. Shematski prikaz utjecaja emocije straha na postupak bijega

5.5. a) Krivnja

Krivnju proizvode tri primarne emocije, ali u ponešto drukčijoj kombinaciji: *razočaranje-tuga, averzija-strah*¹⁸, *asertivnost-ljutnja* (Turner, Stets, 2011: 41).

¹⁷ Potaknut neoplatonističkim viđenjem djevojke snažno se hvata uloge razvratnika na što ukazuje njegova patetična ljubavna molba: „Nemoj me ostaviti, ljubi me ovakvog, ljubi s mojim pogreškama, ljubi me nevrjednika.“ (Leskovar, 1920: 86)

¹⁸ U ovom će se radu dati prednost povezanosti krivnje i straha jer svojom primjesom rezultiraju činom bijega.

Gotovo svaki ljubavni izričaj Bušinski povezuje s emocijom krivnje i osjećajem inferiornosti. Milivojević navodi da bi se osoba mogla osjećati krivom zbog neke posljedice, mora se smatrati odgovornom za nastanak te posljedice (Milivojević, 2010: 464). Bušinski je žrtva vlastitih strasti iz prošlosti pa time i grešnik: „No ipak ga nešto u nutrini njegovoj smetaše. Bijaše mu neprijatno poradi Ljerke, kadgod bi se sjetio prošlosti. A Helenu kao da je samo zato njegov udes i poslao, da te uspomene u njemu razbudi.“ (Leskovar, 1920: 49) Iako mu nije mrsko u društvu mlade barunice, što se da zaključiti po njihovim brojnim druženjima¹⁹, tu revitaliziranu radost uvijek prekida nagla misao na Ljerkinu bezazlenost: „A čudno to bijaše, tu neprijatnost osjećao radi Ljerke jer se sjetio nje.“ (Leskovar, 1920: 48) Premda nije okaljao ljubav prema djevojci grešnim činom, njemu se čini da su sve te neoćucene miline i blaženstva sada uzaludne. Prijašnja se strast probudila u njemu i više mu ne da odahnuti: „Sva njegova prošlost, sa svim njegovim doživljajima kao da se urotila protiv njegove sreće. On osjećao, kako se sve jače i jače javlja i idjaše dalje i pomišljaše: ‘vidiš, ne da mi odahnuti, ne da...’“ (Leskovar, 1920: 78) To je prošlost koja *guta* naznaku svake sreće i proganja ga dok posve ne strada, prema očevim riječima, od terora vlastite samoanalize: „Do bijesa i ta vaša analiza! Što ste njome stvorili? Sve mrvite, uništujete tim analitičkim nožem, tom psihološkom sondom. (...) Ubijate se sami tom svojom analizom.“ (Leskovar, 1920: 25)

Prvotno negativno iznenađenje²⁰ vlastitim razbuktanim strastima, zamjenjuje specifično ponašanje kajanja: „Iz njegove duše već je izginulo ono čudjenje ‘što to s njime biva?’ – i javljalo se samo pitanje: ‘Kako se to moglo dogoditi? Kako? Iznevjeriti se Ljerki? Njoj... Njoj...’“ (Leskovar, 1920: 58) Osjećanje krivnje može se sagledavati i kao potencijalna manifestacija *straha od kazne*. Nakon dana provedenih s Helenom, Bušinski se preplavljen sramom, odluči skrivati od očiju javnosti, a sve je to popraćeno osjećajem „kao da je počinio zločin, bilo mu je kao zločincu koji bježi“ (Leskovar, 1920: 57). On postaje osuđenik, ali i vlastiti moralni sudac.

5.5. b) Sram

Prilikom samooptuživanja, pojavljuje se emocija srama. Bušinski „iskazuje osjećaj da je prekršio pravilo (sram) i naučio drugome (krivnja)“ (Turner, Stets, 2011: 143). „Mladić bijaše poražen, pogleda dublje u sebe i bude mu neprijatno nekako; i opet se sjeti djevojke (...) i bude

¹⁹ „Bio je rado u blizini Helene.“ (Leskovar, 1920: 55)

²⁰ Uočava se u čestom preispitivanju i čuđenju vlastitim postupcima.

mu stidno i bolno.“ (Leskovar, 1920: 48). Zanimljivo je što ga sram, osim pri susretu s Ljerkom, prati i prilikom susreta s njezinim stricem: „A to radovanje, u kom bijaše toliko nade – rastuži Bušinskoga još jače.“ (Leskovar, 1920: 69) Sram potiče odvajanje i distancu od ljudi kojima je naštetio.

5.5. c) Neodlučnost

Skлонost neodlučnosti posljedica je straha od donošenja pogrešne odluke. Bušinski se radije predaje melankolično obojanoj pasivnosti i stanju zanesena snatrenja nego potencijalnom riskiranju: „I nekoliko je puta ustao, da podje onamo, no opet se spusti na stolicu. ‘Ah, to bi ipak bilo previše’ – još je osjećao na čitavom svom tijelu dodir Helenin.“ (Leskovar, 1920: 60)

I ovdje djeluje snažna doza srama i krivnje koja ga sprječava od bilo kakvih daljnjih interakcija. Neodlučnost se očituje u njegovu unutarnjem monologu i vječnoj dvojbi treba li se boriti za ljubav ili ne: „Što da počne? Da podje do nje? Čemu? Nije li napokon svemu već kraj?“ (Leskovar, 1920: 65)

Neprestano ga obuzima dvojnost između *mefistofelovstva*, kojom je zaražen razvratnim iskustvom, i čiste neoidealističke projekcije, koju želi ostvariti u odnosu prema Ljerkici (Milanja, 1987: 61). I kada mu se prohtije spasiti vlastitu ljubav, ipak zaključuje da ju ne zaslužuje te se predaje potpunoj pasivnosti: „Sve je nekako zastalo u njegovoj duši.“ (Leskovar, 1920: 75) Ona je ujedno rezultat teške dvojbe u kojoj Bušinski zaključuje da se ne raditi ništa čini razumnije nego posegnuti za pogrešnom odlukom.

Zbog neodlučnošću izazvane pasivnosti Bušinski i dalje „osjećao da mora nešto učiniti“ (Leskovar, 1920: 61). Ni ovdje nije prošao bez kajanja i neizvjesnosti te čekanja da nastupi naglo rješenje: „Ustade i ogleda se, kao čovjek, koji nešto mora učiniti, a ne zna što bi.“ (Leskovar, 1920: 59) Ipak, *prošlost* je svaki podvig činila uzaludnim. Dani provedeni u osami popraćeni su unutarnjim borbama. Zbog nedonošenja važne odluke pojavljuje se osjećaj tjeskobe koji se tjelesno očituje u besanici, napetosti i nemiru: „Slijedeću noć je Bušinski prospavao nemirno prevrćući se s boka na bok u svom krevetu. (...) Uzbudjenje ga podizalo, nemir ga zahvaćao.“ (Leskovar, 1920: 65). Sve rezultira neizdrživom „napetosti do bola“ (Leskovar, 1920: 81).

Konstantna (samo)analiza i živčana rastrojenost pretvara se u oblik Marcelova samouništenja do te mjere da mu postaje mučno razmišljati. Nemir pokušava izliječiti lutanjem,

no ni tu ne pronalazi olakšanje: „Ni u Glogovcu nije se Bušinski mogao oteti svojoj sumornosti.“ (Leskovar, 1920: 76) Pomirenje s *anticipativnim strahom* i negativnim ishodima dovodi do stanja duševne apatije: „Tamno bijaše okolo njega, tamno bijaše u njegovoj duši. Zapao je u neku bešćutnost...“ (Leskovar, 1920: 80) Pripovjedač u narednom poglavlju odražava Marcelovo stanje na prikazu njegove duše: „sve je nekako zastalo u njegovoj duši (...) tupo bijaše u njegovoj duši.“ (Leskovar, 1920: 75) Ta je duboka nezainteresiranost karakteristična mnogim romantičarskim (anti)junacima: „Što bi danas njega još i moglo zanimati? (...) ništa nije ulazilo u njegovu dušu.“ (Leskovar, 1920: 75)

5.6. Ljubav – od ushita do bijega

5.6. a) Radost

Bušinski privremeni spas pronalazi u ljubavi prema Ljerki Tavarnićevoj. Svakidašnju jednoličnost i bezrazložno nezadovoljstvo zamjenjuje s nenadnom radošću: „A dražest davno neosjećana obuzima ga; sva sreća njegova slijeva se u tihe poklike duše: ‘kako lijep, kako krasan je svijet.’“ (Leskovar, 1920: 41) U ljubavi pronalazi neizmjernu nasladu i djetinju sreću: „Njegovu dušu ostavila je muka naprezanja za rješavanjem visokih problema i on lišen toga upijanja našao se lak i gotovo s djetinjim čuvstvom očima u oči životu jednostavnom, narodnjem.“ (Leskovar, 1920: 41)

Ljerka je idealizirana žena-muza i motivacija Bušinskom da se udalji od vlastite bezvoljnosti. Postaje njegova podsvjesna vodilja koja ga odmiče od potencijalnog bijega: „No do toga putovanja nije došlo. (...) Doprinesao je k tomu puno i san. (...) A kakov to glas bijaše u nje, kakvo držanje, kakvo lice, podigla se visoko u njegovim očima.“ (Leskovar, 1920: 28) Čak i u snu ona predstavlja božanstvenu ženu spasiteljicu kojoj on slijepo vjeruje: „Što to biva? Kuda me vodiš A ja idem za tobom, kudgod ti išla. Ja te ljubim, ljubim beskrajno.“ (Leskovar, 1920: 28) Izrazito cijeni uzvišene ideale njezine dobrote, čistoće i prostodušnost koje često ističe.

„Kako se ona mladjahna, netaknuta ne odvrnu od njega?“ (Leskovar, 1920: 38)

„I ona se krasna, mlada, djevičanska pojavi u njegovoj duši.“ (Leskovar, 1920: 58)

„Pomisli kako je ona čista, netaknuta, djevičanska.“ (Leskovar, 1920: 85)

Bušinski svoju ljubav distancira od razvratnih misli i tjelesnosti i time, poput Borislavića, promiče *idealizaciju*. Ljubav prvenstveno vezuje za bezazlena djetinjstva čuvstva sreće. Promatra Ljerku kao uzvišeno djevičansko biće koje ga spašava od jada vlastite (samo)analize i grešne prošlosti.

5.6. b) Strah

Prisutnost ljubavnih čuvstava naginje Bušinskog da se prisjeti grešaka iz prošlosti. Pritom nevoljko otvara pitanje ženidbe prema kojoj ne dijeli pozitivne predrasude: „Ženiti – teško da će se ikad.“ (Leskovar, 1920: 18) Pita se zašto se udaljio od svakog ostvaraja istinske sreće: „I zaljubljavao se, no uvijek bi se nešto našlo, i on bi se povlačio natrag – on je ostavljao.“ (Leskovar, 1920: 18) Identično ponašanje replicira nakon susreta s Ljerkom: „Nešto bijaše u njemu, što nije dalo da se kod nje zaustavi.“ (Leskovar, 1920: 17)

U trenutku kad se od njega očekuje djelovanje, ponovno pada u neizlječivi očaj i neodlučnost. Premda se udaljio od voljene djevojke, progoni ga misao da se vrati i „za malo ne naloži kočijašu da okrene natrag.“ (Leskovar, 1920: 17) Strah od donošenja pogrešne odluke tjera ga na kolebanje: „‘Treba poći do nje, treba.’ (...) A on sjedjaše u sobi nemičući se.“ (Leskovar, 1920: 34) Stajanje ga na istome mjestu spašava od ponavljanja lošeg ishoda iz prošlosti. U isto je vrijeme podvojen između toga da svoju ljubav ostvari, ali i da od nje pobjegne. Ljubavna bi realizacija zahtijevala provedbu seksualnog čina koji bi lišio ljubav od prvotne strasti. U ljubavi upravo zato više ne bi bio sposoban pronaći vlastitu sreću.

Vječna se kontradikcija oslikava u njegovoj želji da odvoji ljubav od neizbježne tragičnosti koju mu je propisao udes: „Talasi premilog čuvstva zaplavlivali mu se dušom samo o pomisli na tu djevojku – i on ju ljubio. No sada se i ona tiha sjeta, što mu nije dala da joj se približi – podigla do boli.“ (Leskovar, 1920: 28) Susret s groficom Helenom potiče ga na evociranje nesretne mladenačke ljubavi: „Marcelu Bušinskomu ušuljalo se u dušu čuvstvo sjetno, neveselo. Sjetio se svoje prošlosti, sjetio se ljubavi minule.“ (Leskovar, 1920: 19) Osjeća strah koji se razvija kao posljedica mogućeg Ljerkina odbijanja njegove ljubavi: „(...) kao da mu bijaše jasno, otkud tolika sumornost posljednjih dana: bijaše to samo potajni strah, da se ona ne odvrati od njega.“ (Leskovar, 1920: 41) Nekadašnji ljubavni ushit pretvara se u bolnu spoznaju da je ljubav neodvojiva od patnje. Bušinski svoju ljubav unaprijed osuđuje na propast: „‘Ta, zar sada ima to smisla, gdje je sve uništeno, razoreno. Ljerko, sve je izgubljeno!’“ (Leskovar, 1920: 73)

5.6. c) ČIN: bijeg

Bušinski nasljeđuje motiv *eskapizma* osobit mnogim romantičarskim junacima koji su utjehu tražili u egzotičnim krajolicima i vječnom lutanju. Svaka je njegova ljubav završila bijegom zbog straha od odgovornosti i donošenja neispravne odluke. Gesta bijega bi se mogla sagledavati sa psihološke pozadine kao odgovor na stresnu situaciju u urođenom ljudskom ponašanju pod nazivom *bori se ili bježi*. Umjesto suočavanja, često poseže za izbjegavanjem stresora što rezultira potpunim (samo)otuđenjem. „Drugim riječima, subjekt se povlači iz dijela svijeta u kojem nije adaptiran u dio svijeta u kojem je adaptiran, a readaptaciju prati olakšanje.“ (Milivojević, 2010: 51)

Prethodna je ljubav bila narušena Marcelovim strastvenim emotivnim izljevima kad ga, kao razvratnog i postidehog ljubavnika, napušta barunica Helena. „Izgubio se u mahnitom cjelivanju strastvene duše. ‘Ne! Ne!’ – te riječi ga dozvaše k sebi.“ (Leskovar, 1920: 47) Izmučen vlastitim sramom i neodlučan u svojim postupcima predaje se bijegu: „Mladić se stade osjećati nesretnim s te ljubavi; nestadoše za nj dnevni teški. Napokon se odluči, da učini kraj svojim mukama. Spremio se da pobjegne k svome stricu.“ (Leskovar, 1920: 46)

Nakon deset je godina Bušinski ponovno razbuktan plamenom ljubavi prema Ljerki Tavarničevoj. No, prethodno iskustvo ostavilo je traga na njegovoj duši pa je i ova ljubav žalosno osuđena na propast: „‘Kako da vam ljubav beskrajnu očitujem, kad mi lijega na dušu tamno čuvstvo razbudjeno spoznajom slaboće...’ I u njega ne bijaše više snage, da joj govori o ljubavi.“ (Leskovar, 1920: 36) Misao na nesretan ishod romantične zanesenosti Bušinskog u potpunosti baca u očaj i gubitak svake nade: „A sada, se potresla u svojim dubinama duša njegova, propale sve nade, osnove, namjere.“ (Leskovar, 1920: 64) Iako je ljubav u realnosti ostvariva, unatoč misaonim preprekama koje ga neprestance salijeću, on se ne odlučuje za nju boriti: „‘Ja sada odlazim’ – reče tiho i naporno, kao da se za uvijek s njome oprašta. (...) Još te večeri otputovao Bušinski u Italiju.“ (Leskovar, 1920: 87) Osim straha, prisutna je i emocija (*paradoksalne*) tuge zbog koje „osjeća tugu u situaciji koju je dugo priželjkivao i u kojoj bi po svim kriterijima trebao osjećati zadovoljstvo i sreću“ (Milivojević, 2010: 521). Bušinski uviđa da, premda ova ljubav po svojim mjerilima stvara sreću, iza te idilične pozadine postoji obveza vezivanja za koju on nije sposoban. Zato je ponovno vođen bihevioralnim obrascem bijega koji ga pošteđuje od bilo kakvog pružanja otpora. Daje mu dozu zadovoljstva i olakšanja te uzrokuje napuštanje straha od donošenja pogrešne odluke, odgovornosti ili bilo kakvog oblika životne aktivacije: „Činilo mu se pače, da mu je nekako laglje. Nestalo tjeskobe, što ga je zadnjih dana

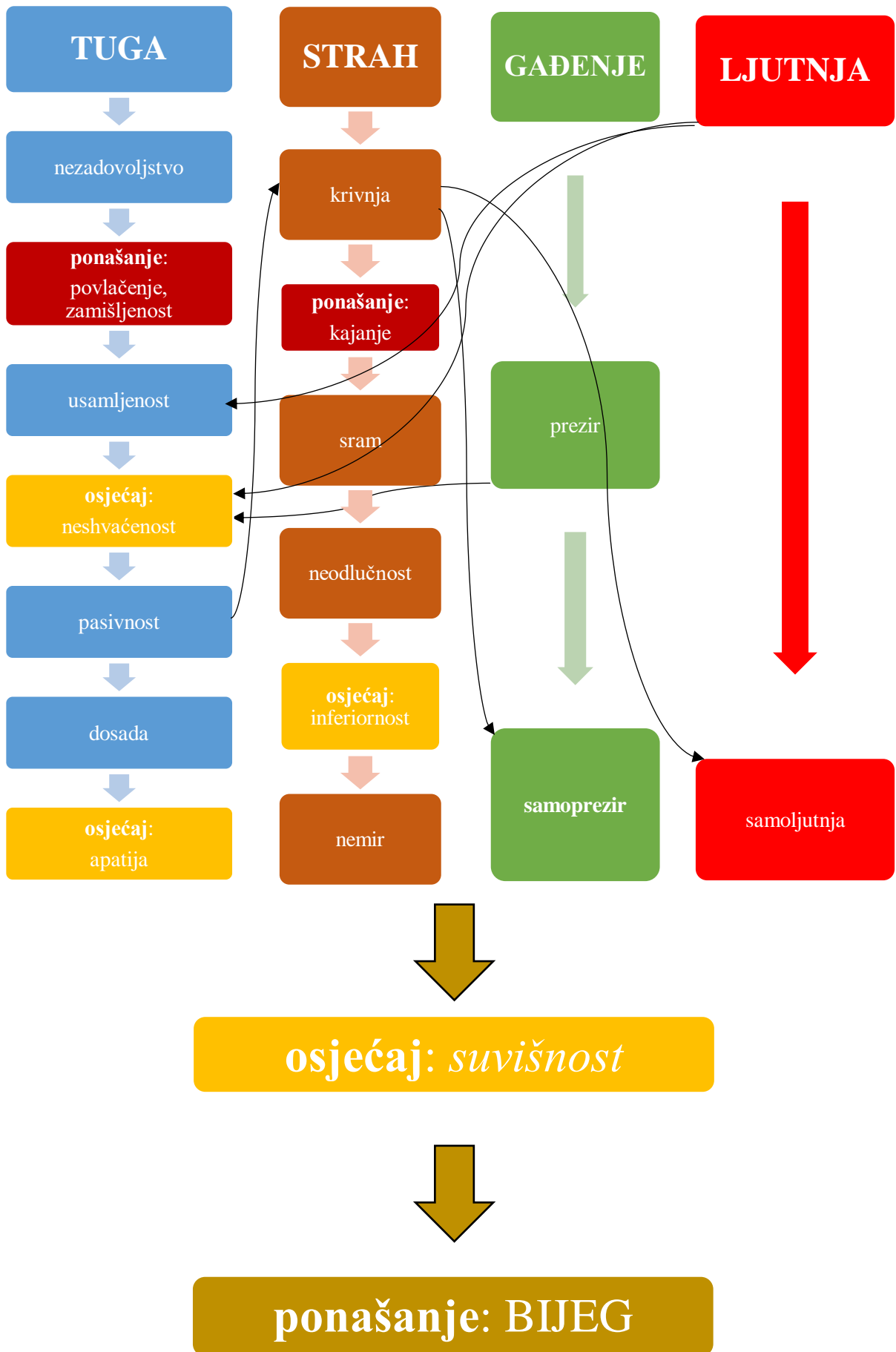
toliko tištala. Ona stiska potjecaše otud, što je osjećao, da treba nešto učiniti, a on nije ništa počeo.“ (Leskovar, 1920: 64)

Zanimljivo je primijetiti da mu više radosti donosi napuštanje sreće nego njezino ostvarenje jer je svjestan da se za sreću ipak treba boriti: „Nije li napokon svemu već kraj?“ (Leskovar, 1920: 65) Čin je bijega, osim posljedice straha, Marcelovo samokažnjavanje i opomena da se greška iz prošlosti više nikad ne smije ponoviti.

Prilikom posljednjeg susreta, Bušinski se ne uspijeva oduprijeti pomisli na Ljerkinu čistoću koju bi okaljao mladenačkim grijesima: „I taj čas se sjeti kako su njegove usne okaljane nečistim poljupcima. (...) I nešto bolno htijelo da se dignu u njegovoj duši.“ (Leskovar, 1920: 85) Nevoljan da ju otruje zlom vlastita nesretna udesa, odlučuje se distancirati: „Kakav život bi to bio, kakav? (...) Nju zar da osudi na vjekovite tajne zašućivane misli? Kakav život, kakav život?“ (Leskovar, 1920: 85)

Nekoć ushićeni plamen ljubavi pretvara se u nesreću koju Bušinski ravnodušno prihvaća. Ljubav počinje doživljavati kao široku paletu pozitivnih emocija koje, zbog preispitivanja grešaka iz prošlosti, rezultiraju negativnim ishodom. Bušinski se opredjeljuje za bijeg kojim trajno uništava potencijalnu prisutnost boli neuzvraćene ljubavi. Može se zaključiti da on slijedi obrazac romantičarskog *paradoksiranja* koji naglasak premješta s ispunjenja na nadu, čežnju i daljinu. Veću mu nasladu donosi pomisao o potencijalnom ostvarenju ljubavi nego njezina izravna realizacija.

5.7. Tablica emocionalnih odnosa kod Marcela Bušinskog (*MED ciklus*)

6. Zaključak

Romanu K. Š. Gjalskoga, *Janko Borislavić*, i J. Leskovara, *Sjene ljubavi*, pristupilo se emocijološkim proučavanjem. Analizirane su prevladavajuće emocije protagonista Janka Borislavića i Marcela Bušinskog kao predstavnika *suvišnih ljudi*. Tip se *suvišnog čovjeka* prvenstveno promatrao kao proizvod romantizma pri čemu je značajnu ulogu odigralo romantičarsko kodiranje ljubavi.

Postupna je emocijološka analiza tražila odgovor na pitanje mogu li emocije biti dio konstrukta književnog lika i na koji način. Šest primarnih emocija (radost, tuga, strah, iznenađenje, gađenje i ljutnja) promatrano je u okviru kognitivno-kulturalnog modela otkrivajući povezanost njihova tekstualnoga kodiranja, unutar konstrukta tip *suvišnoga čovjeka*. Istraživao se način na koji su se iz primarnih emocija kod *suvišnoga čovjeka* razvijala složena emotivna stanja. Iz korpusnih tekstova se izlučio odnos *misao-emocija-događaj*. Time se dokazalo postojanje zajedničkih specifičnih bihevioralnih obrazaca *suvišnog čovjeka* što potvrđuje njegovu kulturološku kodiranost. Provedena književna analiza ukazuje da je *suvišan čovjek* većinski konstruiran na negativnim emocijama tuge, straha, gađenja i ljutnje. Kod Borislavića i Bušinskog prisutne su slične emocije i gotovo identični ponašajni obrasci.

Leskovarov antijunak, Marcel Bušinski, osoba je sklona doživljaju unutarnjih konflikata zbog čega i postaje žrtva vlastitih emotivnih tegoba. Često nije poznat uzrok nastanku tuge. Ona stvara kompleksno stanje melankolije i nostalgije. Ponašanje svojstveno tipičnom *leskovarcu* povlačenje je u sebe, ali i prezir prema istome. Janko je Borislavić dinamičan lik. Iako sklon samouništenju, on često svoj vlastiti emotivni sklop usmjerava prema svijetu. Kod njega je tuga izazvana nedobivenim odgovorima na tajne ljudskog postojanja. Tuga je često popraćena nezadovoljstvom, razočaranjem i dubokim očajem koji ga tjera na pasivnost, ravnodušnost i osjet neizmjerne dosade.

Što se tiče emocija gađenja, kod Borislavića ju stvara pomisao o evoluciji i spoznaji da se ljudi ne razlikuju od obične životinje. U čovjeku su neprekidno prisutni oni snažni animalni nagoni kojih se Borislavić ne uspijeva riješiti. Realizacijom seksualnoga nagona Dorica gubi svoj prvotni oblik savršenstva, a zbog pomisli da je otimač tog neiskvarenog ideala upravo on, daje se u bijeg. Razočaranje ga bolno progoni i baca u neiskazivi očaj. Gađenje usmjerava prema društvu i svakom obliku njegova uređenja ne želeći prihvatiti malograđanske konvencije. Kod Bušinskog nije preveć prisutno gađenje prema tjelesnosti. Poput Borislavića odvaja se od

iskvarene mladeži ne želeći slijediti svoje mefistofelske nagone. Gađenje često usmjerava prema vlastitim postupcima što je vidljivo u osjećajnom sklopu samoprezir – inferiornost. Muči ga misao da nije dostojan djevičanske Ljerkine ljubavi koju bi okaljao grijesima iz prošlosti.

Ljutnja se javlja kao rezultat neshvaćenosti, ali i prihvaćanja sudbonosne uloge izopćenog grešnika. Kod obojice se javlja u formi samoljutnje zbog nemogućnosti djelovanja u važnim životnim situacijama.

Strah uvijek vodi ponašajnom obrascu: *bori se ili bježi*, pri čemu *suvišan čovjek* uvijek poseže za bijegom. Borislaviću bijeg potiče strah od putene ljubavi. Kod Bušinskoga je strah rezultat prošlosti koja se revitalizira i baca u stanje kajanja, srama i samoprezira. Kako bi spasio Ljerku od nečistoće vlastitih iskustava daje se u bijeg koji je oblik vlastitog samokažnjavanja i izgnanstva.

U oba je romana zamijećen motiv čiste neiskvarene ljubavi koju sputava neka emocija: kod Borislavića gađenje, a kod Bušinskog krivnja. Za cjelovito razumijevanje emocija i bihevioralnih paradigmi *suvišnih ljudi* neizbježan je spomen na romantičarsko poimanje svijeta ljubavi. Romantičari drastično izmjenjuju pogled na ljubav uključivanjem dramatičnih izljeva osjećaja i mijenjanjem tadašnje usredotočenosti na klasne staleže i novac. Uzvišeni ideal ljubavi na samome je početku povezan s emocijom radosti. Žena je idealističko biće koje izbavlja muškarca od pakla postojanja. Pomisao na odgovornost kojoj se *suvišan čovjek* odupire stvara prisutnost ljutnje, gađenja i prezira prema društvenoj instituciji braka. Nesputan i vječno radoznao, ne može se primiriti u trivijalnom svijetu filistarstva i dužnosti. To potvrđuju negativni stavovi prema ženidbi kod obojice likova. Romantičari su vjerno zastupali odvajanje romantične ljubavi od dužnosti koja bi je lišila strastvenih osjećaja. Upravo se zato pobuđuje emocija straha koja ih u ključnom trenutku djelovanja ograničava i tjera na bijeg. Ljubav predstavlja širok spektar kontradiktornih emocija. Razumijevanjem tih emocija bit će shvatljiva jedinstvena ponašanja *suvišnog čovjeka* kao i njegovo posezanje za bijegom. Ljubav uvijek završi tragično zbog protagonistova (samo)izopćenja.

Slika 10. Ljubav prikazana kao širok splet pozitivnih i negativnih emocija.

Provedeno emocijološko čitanje ukazuje da je *suvišan čovjek* tipski konstrukt utemeljen na literarizaciji univerzalnih emocija. Ciklični postupak emocija, misli i događaja potiču ga na posezanje za jedinstvenim bihevioralnim postupcima. Model provedenog ponašanja uvelike je kulturološki određen. Za cjelovito razumijevanje *suvišnog čovjeka* potrebno se prisjetiti važnosti uloge primarnih emocija u konstrukt njegovu identiteta, ali i snažnog utjecaja kulture i okoline prema kojima je razvio vlastita stajališta.

7. Literatura

1. Alfirević, Jelena. (2022.) „Introduction to the emotionology of childhood (with an appendix to children's literature)“ u: „Unapređenje kvalitete života djece i mladih. Tematski zbornik“ str. 231–245. Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih: Tuzla.
2. Bobinac, Marijan. (2012.) Uvod u romantizam. Leykam international: Zagreb.
3. Bourke, Joanna. (2003.) „Fear and Anxiety: Writing about Emotions in Modern History“ // „History Workshop Journal“, 55., str. 111–133. Dostupno na: <https://academic.oup.com/hwj/article-abstract/55/1/111/572933>
4. Brešić, Vinko. (2015.) *Hrvatska književnost 19. st.* Alfa: Zagreb.
5. Brković I. (2015.) „Književnost i emocije – istraživačke smjernice“ // „Historijski zbornik“, vol 68., no. 2., str. 403–408. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/244166>
6. Bušljeta, Rona. Piskač, Davor. (2018.) *Literarna biblioterapija u nastavi književnosti: priručnik za nastavnike.* Correctus Media d.o.o.: Zagreb.
7. Đalski, Ksaver Šandor. (1964.) *Janko Borislavić, pripovijesti i lirske minijature. Pet stoljeća hrvatske književnosti.* Matica hrvatska: Zagreb.
8. Ekman, Pol. (2011.) *Razotkrivene emocije.* Zavod za udžbenike: Beograd.
9. Flaker, Aleksandar. Škreb, Zdenko. (1964.) „Prilog problemu romantizma“ i „O realizmu“ u: *Stilovi i razdoblja.* Matica hrvatska: Zagreb. str. 193–237.
10. Flaker, Aleksandar. (1968.) *Književne poredbe.* Naprijed: Zagreb.
11. Flaker, Aleksandar. (1976.) „Romantizam“ u: *Stilske formacije.* Sveučilišna naklada Liber: Zagreb. str. 105–131.
12. Flaker, Aleksandar. (2000.) „Umjetnička proza“, u: Z. Škreb, A. Stamać, *Uvod u književnost.* Globus: Zagreb. str. 335–379
13. Frangeš, Ivo. (1987.) *Povijest hrvatske književnosti.* Nakladni zavod Matice hrvatske: Zagreb.
14. Leskovar, Janko. (1920.) *Sjene ljubavi.* Narodna knjižnica: Zagreb.
15. Luhmann, Niklas. (1996.) *Ljubav kao pasija: o kodiranju intimnosti.* Naklada MD: Zagreb.
16. Milanja, Cvjetko. (1987.) *Janko Leskovar.* Sveučilišna naklada Liber: Zagreb.
17. Milivojević, Zoran. (2010.) *Emocije. Psihoterapija i razumijevanje emocija.* Mozaik knjiga: Zagreb.
18. Nemeč, Krešimir. (1994.) *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 19. stoljeća.* Znanje: Zagreb.

19. Nemeć, Krešimir. (1999.) „Na pragu moderne“ u: *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*. Znanje: Zagreb. str. 264–268.
20. Nussbaum, Martha C. (2005.) *Pjesnička pravda: Književna imaginacija i javni život*. Naklada Deltakont: Zagreb.
21. Oatley, Keith. Jenkins, Jennifer M. (2006.) *Razumijevanje emocija*. Naklada Slap: Zagreb.
22. Pert, Candace. (2006.) *Molekule emocije*. VBZ: Zagreb.
23. Piskać, Davor. (2018.) *O književnosti i o životu*. Correctus Media d.o.o.: Zagreb.
24. Sabljak, Ljiljana. (2021.) „Uloga emocija u procesu interpretacije književnoga djela vođenim čitanjem“ Izvorni znanstveni rad. // „Kroatologija“, vol. 12., no. 2.–3., str. 101–129. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/386753>
25. Sardelić, Mirko. (2020.) „Kultura i jezik emocija: prožimanja hrvatske književnosti i svakodnevnice“ u: „Emocije u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi: Zbornik radova 48. seminara Zagrebačke slavističke škole“, str. 173–195.
26. Šicel, Miroslav. (2005.) „Ksaver Šandor Gjalski“ u: *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća. Knjiga II. Hrvatski realizam*. Naklada Ljevak: Zagreb. str. 181–197.
27. Turner, Jonathan H., Stet, Jan E. (2010.) *Sociologija emocija*. Naklada Jesenski i Turk. Hrvatsko sociološko društvo: Zagreb.
28. Vojvodić, Jasmina. „Onjegin više nije dendi“ u: Užarević, Josip. (2008.) *Romantizam i pitanja modernoga subjekta*. str. 269–285. Disput: Zagreb.
29. Vukas, Danijela Lugarić. (2020.) „Emocije i prostor književnosti ili "Na desnu sam ruku / stavila rukavicu s lijeve ruke" (Anna Ahmatova)“ u „Emocije u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi: Zbornik radova 48. seminara Zagrebačke slavističke škole“, str. 81–105.
30. Živković, Dragiša i dr. (1986.) *Rečnik književnih termina*. Institut za književnost i umetnost: Beograd.